

VILNIAUS UNIVERSITETAS,
KOMUNIKACIJOS FAKULTETAS
ŽURNALISTIKOS INSTITUTAS

LAISVĖS IR KONTROLĖS PROBLEMA INFORMACINĖJE VISUOMENĖJE

Magistro darbas

Vadovas lekt. Skirmantas Valiulis

Andželika Baranauskaitė
Dieninės magistrantūros studijos
II kursas, žurnalistikos specialybė

Vilnius
2006

Pildo bakalauro/ magistro baigiamojo darbo autorius

ANDŽELIKA BARANAUSKAITĖ

(magistro baigiamojo darbo autoriaus vardas, pavardė)

LAISVĖS IR KONTROLĖS PROBLEMA INFORMACINĖJE VISUOMENĖJE

(magistro baigiamojo darbo pavadinimas lietuvių kalba)

FREEDOM AND CONTROL PROBLEM IN AN INFORMATION SOCIETY

(magistro baigiamojo darbo pavadinimas anglų kalba)

Patvirtinu, kad magistro baigiamasis darbas parašytas savarankiškai, nepažeidžiant kitiems asmenims priklausančių autorių teisių, visas baigiamasis magistro darbas ar jo dalis nebuvo panaudotas kitose aukštosiose mokyklose.

_____ (magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)

Sutinku, kad magistro baigiamasis darbas būtų naudojamas neatlygintinai 5 metus Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto studijų procese.

_____ (magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)

Pildo bakalauro baigiamojo darbo vadovas

Magistro baigiamąjį darbą ginti _____

(įrašyti – leidžiu arba neleidžiu)

_____ (data)

_____ (magistro baigiamojo darbo vadovo parašas)

Pildo instituto/ katedros, kuriojančios studijų programą, reikalų tvarkytoja

Magistro baigiamasis darbas įregistruotas

_____ (instituto/ katedros, kuriojančios studijų programą, pavadinimas)

_____ (data)

_____ (instituto/ katedros reikalų tvarkytojos parašas)

Pildo instituto/ katedros, kuriojančios studijų programą, vadovas

Recenzentu skiriu _____

(recenzento vardas, pavardė)

_____ (data) _____ (instituto/ katedros vadovo parašas)

Pildo recenzentas

Darbą recenzuoti gavau _____

_____ (data)

_____ (recenzento parašas)

REFERATO LAPAS

Baranauskaitė, Andželika

Ba 399 Laisvės ir kontrolės problema informacinėje visuomenėje: magistro darbas / Andželika Baranauskaitė; mokslinis vadovas lekt. S.Valiulis; Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas. Žurnalistikos institutas. – Vilnius, 2006. – 50 lap. – Mašinr. – Santr. angl.- Bibliogr.: p. 47-49 (46 pavad.).

UDK 342.7:070

Reikšminiai žodžiai: informacija, informacijos laisvė, informacinė visuomenė, žmogaus teisės, reguliacija, rinkos ekonomika.

Magistro darbo objektas – žiniasklaidos laisvių ir žmogaus teisių suderinimo problema informacinėje visuomenėje. Darbo tikslas – apibrėžti ir įvardinti pagrindinius veiksnius, sudarančius prielaidas informacijos sklaidai ir jos ribojimui informacinėje visuomenėje. Pagrindiniai darbo uždaviniai – parodyti, kaip žiniasklaida įgyvendina spaudos laisvės principą informacinės visuomenės sąlygomis; nusakyti veiksnius, varžančius informacijos laisvę; atskleisti jos kontrolės mechanizmą; analizuoti priežastis, sudarančias spaudos laisvės ir jos kontrolės problemą.

Naudojantis lyginamosios analizės metodu prieita prie išvados, kad šiuolaikinio pasaulio vystymuisi lemiamą įtaką daro informacija, susikuria informacinės visuomenės sąvoka. Globalizacijos kontekste įvyksta žiniasklaidos sistemų konvergencija. Ji nusakoma technologiniu, ekonominiu, profesiniu, erdviniu bei kultūriniu kriterijais. Žiniasklaidos veiklą ir turinį apsprendžia rinkos ekonomikos dėsniai. Žurnalistikos misiją vis daugiau nustumia į šoną komerciniai visuomenės informavimo interesai. Demokratiniame pasaulyje žiniasklaida yra laisva nuo politinės cenzūros, tačiau jos veiklą kontroliuoja verslo korporacijos. Keičiasi žurnalistikos vertybinės orientacijos, žurnalistika iš pilietinės virsta „rinkos žurnalistika“.

Magistro darbas gali būti naudingas žurnalistiką tiriantiems mokslininkams, žurnalistikos disciplinų dėstytojams, žurnalistams ir studentams.

TURINYS

ĮVADAS.....	6
1. INFORMACINĖ VISUOMENĖ IR ŽINIASKLAIDA.....	8
1.1. Informacinės visuomenės samprata.....	8
1.2. Informacinės visuomenės sudėtinės dalys.....	9
1.2.1. Technologinis kriterijus.....	10
1.2.2. Ekonominis kriterijus.....	10
1.2.3. Profesinis kriterijus.....	11
1.2.4. Erdvinis kriterijus.....	11
1.2.5. Kultūrinis kriterijus.....	12
1.3. Žiniasklaida informacinės visuomenės ypatybių kontekste.....	12
1.4. Žiniasklaidos vaidmuo visuomenės gyvenime.....	13
2. ŽINIASKLAIDĄ ĮTAKOJANTYS VEIKSNIAI.....	15
2.1. Politinių ir ekonominių procesų įtaka.....	15
2.1.1. Žiniasklaida rinkos ekonomikos sąlygomis.....	15
2.1.2. Žiniasklaidos koncentracija.....	17
2.1.3. Politinė komunikacija žiniasklaidos erdvėje.....	18
2.1.4. Manipuliacijos žiniasklaidos erdvėje.....	19
2.2. Kultūros transformacijos veiksnys.....	20
2.2.1. Korporacinis kapitalizmas ir informacija.....	20
2.2.2. Vartotojiškos visuomenės atspindys žiniasklaidoje.....	21
2.2.3. Žurnalistų vertybinių orientacijų įtaka žiniasklaidos turiniui.....	24
3. TEISINIO ŽINIASKLAIDOS REGLAMENTAVIMO ASPEKTAI.....	26
3.1. Teisės į informaciją samprata	26
3.2. Informacijos laisvė	28
3.3. Žodžio laisvė.....	29
3.4. Spaudos laisvė.....	30
3.5. Informacijos sklaidos teisinis ribojimas.....	31
3.6. Teisinio reguliavimo privalumai bei trūkumai.....	35
3.7. Žmogaus garbės ir orumo pažeidimai.....	36
3.8. Teisės į privatumą pažeidimai.....	38
3.9. Vaikų ir nepilnamečių teisių gynimas.....	39
3.10. Žiniasklaidos savireguliacijos problemos.....	41

3.11. Žiniasklaidos teisinis reguliavimas Lietuvoje.....	42
3.12. Žiniasklaidos teisinio reguliavimo aktualios problemos.....	44
IŠVADOS.....	46
BIBLIOGRAFIJA.....	47
FREEDOM AND CONTROL IN AN INFORMATION SOCIETY (summary).....	50

IVADAS

Kiekvienas šimtmetis palieka savo pėdsaką žmonijos evoliucijos istorijoje. Praėjęs XX amžius ir naujojo tūkstantmečio pradžia pasižymi ypatingai sparčiomis permainomis. Pagrindinis jų skiriamasis bruožas – pokyčių globalumas. Todėl šiai dienai turime globalizacijos reiškinių.

Viena iš visuotinių permainų priežasčių – pakitęs informacijos sklaidos pobūdis. Jos dominavimas visose žmogaus veiklos sferose sudarė sąlygas atsirasti naujai socialinei sąrangai – informacinei visuomenei. Galima teigti, kad naujas - dominuojantis informacinis turinys – persmelkia visus socialinius tarpusavio santykius ir suformuoja naujas visuomenės vystymosi tendencijas.

Tokiomis pakitusiomis aplinkybėmis ypatingas vaidmuo tenka žiniasklaidai. Iš esmės, ji ir sudaro palankias sąlygas globalizacijai – tiek techniškai, tiek kultūriškai įtakodama pasaulio raidą. Išsiplėtusios technologinės galimybės bet kurios šalies visuomenei lengvina prieigą prie informacinio srauto, o progresuojanti tarpkultūrinė komunikacija formuoja naują ideologinį pasaulio pamatą.

Vienas iš pagrindinių informacinės visuomenės bruožų – visiškai laisva informacijos cirkuliacija. Žiniasklaida šiuo atžvilgiu yra būtent ta terpė, kurioje daugiausia funkcionuoja informaciniai mainai. Laisvos rinkos ekonomika ir demokratinės vertybės užtikrina žiniasklaidai lyderio poziciją visuomenės raidos procese. Todėl jai, kaip socialinei jėgai, ne tik informuojančiai, bet ir formuojančiai pasaulį, tenka didžiausias atsakomybės laipsnis.

Žiniasklaidos statusas demokratiname pasaulyje vienareikšmiškas – ji atlieka misiją, yra laisvo žodžio, spaudos laisvės įtvirtintoja. Tačiau milžiniškas informacijos antplūdis skatina atrankos procesą. Pradedama veikti informacijos kontrolės mechanizmas, kuris riboja informacinę prieigą.

Antra vertus, transformuojasi ir pats informacijos pateikimo būdas, kurį veikia tam tikrų rūšių „cenzūra“. Tai įveda naują žurnalistikos esmės sampratą, kai įtakoja ir visos žiniasklaidos forma bei turinys.

Šio darbo objektas – žiniasklaidos laisvių ir žmogaus teisių suderinimo problema informacinėje visuomenėje.

Darbo tikslas – apibrėžti ir įvardinti pagrindinius veiksnius, sudarančius prielaidas informacijos sklaidai ir jos ribojimui informacinėje visuomenėje.

Pagrindiniai darbo uždaviniai – parodyti, kaip žiniasklaida įgyvendina spaudos laisvės principą informacinės visuomenės sąlygomis; nusakyti veiksnius, varžančius informacijos

laisvę; atskleisti jos kontrolės mechanizmą; analizuoti priežastis, sudarančias informacijos laisvės ir jos kontrolės problemą.

Darbe naudojami metodai – apžvalginis, analitinis, lyginamasis.

1. INFORMACINĖ VISUOMENĖ IR ŽINIASKLAIDA

Žmogus savo būtyje negali apsieiti be komunikacijos. Dar pirmykštėje visuomenėje jis bandė išreikšti savo santykį su aplinkiniu pasauliu bendraudamas su kitais. Šia prasme galima teigti, kad informaciją žmogus gaudavo ir naudodavo visais laikais.

Atsirandant vis naujoms visuomenėms, atitinkamai keitėsi jų informacinė aplinka. Pirmojo tūkstantmečio pabaigą vainikuoja didžiulis informacinis protrūkis, kuris keičia ne tik vieną kurią nors visuomenę, bet visą pasaulį.

Šiandien gyvenimas sparčiai keičiasi, ir šios kaitos atgarsiai juntami visuose planetos kampeliuose. Globalizacijos įtakoti politiniai ir ekonominiai procesai verčia visuomenes keisti nusistovėjusius tarpasmeninius santykius, grindžiant juos kitokiu pasaulio ir savo egzistavimo suvokimu. Čia lemiamas vaidmuo tenka informacijos poveikiui.

Dėl padidėjusios informacijos reikšmės visuomenė, kuri įžengė į naują šimtmetį, įvardijama kaip informacinė. Jos veidą ir būdą nuo šiol apsprendžia sugebėjimas įvaldyti ir panaudoti kardinalius technologinių permainų padarinius. Naujas gyvenimo būdas yra susiejamas su efektyviu informacijos pritaikymu kasdienėje buityje.

1.1. Informacinės visuomenės samprata

Daugybė mokslininkų ir analitikų, analizuodami šiuolaikinio pasaulio pokyčius ir raidos tendencijas, vieningai kalba apie naujo tipo visuomenės atsiradimą. Būtent šio socialinio instituto egzistavimas, jų nuomone, nulemia civilizacijų vystymosi tendencijas. Dar praeitame amžiuje šiam fenomenai apibrėžti aktyviai imtas naudoti terminas „informacinė visuomenė“. Nors dėl šios definicijos tinkamumo iki šiol vyksta diskusijos tarp mokslininkų, tačiau niekas neneigia to fakto, kad informacija moderniausios istorijos kontekste atlieka svarbiausią vaidmenį.

Informacinei visuomenei apibūdinti naudojami įvairūs terminai: „apsijungusi arba ryšių visuomenė“ (*wired or network society*), „žinių visuomenė“ (*knowledge society*), „besimokanti visuomenė“ (*learning society*), „interaktyvi visuomenė“ (*interaktive society*) ir „informacinė visuomenė“ (*information society*). Šių terminų įvairovė konstatuoja, kad pokyčiai yra sudėtingi ir bendros, metodologiškai pagrįstos ir vieningai pripažįstamos informacinės visuomenės sampratos nėra.

„Informacinės visuomenės“ sąvoka siekiama apibrėžti visuomenės tipą, kurios ekonomikai ir kasdieniam gyvenimui informacija ir žinios turi išskirtinę svarbą. Europos politikai daugiau ar mažiau sutaria apibrėždami informacinės visuomenės sampratą, teikdami pirmenybę

technologijoms. Skirtingai nuo jų, mokslininkai nėra tokie vieningi. Pagrindinis klausimas apibrėžiant informacinės visuomenės sąvoką lieka technologinių ir socialinių komponentų santykis. Tarp dviejų polių – „technologinio determinizmo“ ir „socialinio pritaikymo“ – klostosi keli požiūriai į informacinę visuomenę.

Beningerio (1986) nuomone, informacijos ir ryšių technologijų sklaidos varomąją jėgą laikoma valdymo krizė, kurią sąlygojo pramoninė revoliucija (Rimkutė, Voloschuk, 2003). Taigi stimulus kurti informacinei visuomenei pirmiausia kyla iš pramonės interesų. Technologinio proveržio samprata dažnai grindžiama „pagrindinių technologijų“ (technologijų, kurios taikomos daugelyje gamybos procesų), sąvoka. Su pagrindinių technologijų sklaida siejami esminiai socialiniai ir ekonominiai pokyčiai: nauji gamybos metodai, nauji produktai, naujos organizavimo formos ir darbo taisyklės arba nauji įgūdžiai (Miles ir Robins, 1994: 9) (Rimkutė, Voloschuk, 2003). Laikantis technologinio proveržio sampratos daroma prielaida, kad technologiniai produktai lemia jų taikymo socialinius padarinius.

Pagal socialinio pritaikymo požiūrį informacinių technologijų plėtrą formuoja socialiniai, ekologiniai ir politiniai veiksniai. „Technologijos yra socialinės konstrukcijos, derybų tarp tam tikrų socialinių grupių rezultatas. Siekdami kurti naujoves, dalyviai sudaro aljansus. Jeigu technologija įsitenka jos platesnės vartotojų bendruomenės technologinėse ribose, ji gali būti sėkmingai diegiama. Šitaip sėkmingos technologijos sukuria prielaidas atsirasti autonomijai“ (Wyatt, 1998: 17) (Rimkutė, Voloschuk, 2003).

Proceso dalyviai, kurie valdo išteklius, turi galių daryti įtaką esamoms normoms ir taisyklėms (Walsham, 1993: 61). Dėl ekonominių interesų, kuriais siekiama sukurti naujas informacinės ir ryšių technologijos rinkas ir jomis naudotis, iš naujo reikia apibrėžti ne tik perdavimus ir telekomunikacijas reguliuojančias taisykles, bet netgi žmogaus teises ir atsakomybę. Aiškumo dėlei galima pažvelgti į žmogaus teisių istorinę raidą: pilietinės teisės buvo apibrėžtos ir paskelbtos XVIII a., politinės teisės atsirado XIX a., socialinės teisės – XX a., o informacinė visuomenė sudarė prielaidas atsirasti intelektinėms teisėms (Rimkutė, Voloschuk, 2003).

1.2. Informacinės visuomenės sudėtinės dalys

Sociologas Frankas Websteris (Webster, 2006) išskiria penkis informacinės visuomenės sampratos kriterijus:

- technologinį
- ekonominį
- profesinį

- erdvinį
- kultūrinį

Visus šiuos apibrėžimus sieja įsitikinimas, kad kokybiniai informacijos pokyčiai kuria naują socialinę sistemą – informacinę visuomenę. Yra dar ir šeštasis kriterijus, kuris remiasi ne didesniu informacijos kiekiu, bet pakitusiu pačios informacijos pobūdžiu, kuris ir pakeitė šiuolaikinį gyvenimo būdą. Juo remiantis, galima teigti, kad šiandien mūsų elgesį iš esmės lemia teorinės *žinios ir informacija*.

Websterio nuomone, šie keli kriterijai padeda suprasti ir analizuoti informacinę visuomenę kaip reiškinių. Trumpai nusakysime jų esmę.

1.2.1. Technologinis kriterijus

Šis apibrėžimas koncentruoja dėmesį į daugybę nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigos atsiradusių naujovių. Naujosios technologijos yra vienas iš labiausiai matomų naujų laikų požymių, todėl dažnai būtent jos laikomos informacinės visuomenės atsiradimo pranašu. Tai kabelinė ir palydovinė televizija, kompiuterinė komunikacija, personaliniai kompiuteriai, naujos biuro technologijos, internetinės informacijos paslaugos. Manoma, jog toks kiekis technologijų naujovių, darančių tokią visaapimančią įtaką, turi vesti prie socialinio gyvenimo pasikeitimo.

1.2.2. Ekonominis kriterijus

Ekonominis kriterijus akcentuoja informacinės veiklos ekonominės vertės augimą. Kai tik didesnę ekonominės veiklos dalį užima informacinė veikla, o ne žemės ūkis arba pramonė, vadinasi, susiformavo informacinė visuomenė (Jonscher, 1999). Fritzas Machlupas išskyrė tokias informacinės pramonės šakas kaip švietimas, teisė, leidyba, žiniasklaida ir kompiuterių gamyba (Machlup, 1962), Marcas Poratas išskyrė du informacinius sektorius ir priėjo išvadą, kad dabar, kai beveik pusę Jungtinių Amerikos Valstijų BVP sukuria šie jungtiniai „informaciniai sektoriai, JAV ekonomikos pagrindas yra informacija“. Būdama tokia, ji yra „informacinė visuomenė, kurioje didžioji dalis ekonominės veiklos tenka informacijos prekių gamybos bei paslaugų sektoriui ir viešai bei privačiai (antrinis informacijos sektorius) biurokratijai“ (Porat, 1978).

1.2.3. Profesinis kriterijus

Šis požiūris glaudžiai siejasi su Danielio Bello, žymiausio „postindustrinės visuomenės“ teoretiko darbais. Teigiama, kad visuomenė tampa informacine tada, kai ima dominuoti su informacija susijusios profesijos. Mažėjantis užimtumas pramonėje ir augantis užimtumas paslaugų sektoriuje interpretuojami kaip fizinio darbo nykimas ir jį pakeičiantis nefizinis darbas. Kadangi nefizinį darbą dirbantys žmonės naudoja informaciją, galima sakyti, kad žymus informacinio darbo daugėjimas reiškia informacinės visuomenės susiformavimą.

Charlesas Leadbeateris savo knygoje *Living on Thin Air*, 1999 („Gyvenantys iš nieko“) rašo, kad „greitas mąstymas“, „išradingumas“ ir galimybės kurti bei naudotis „tinklais“ iš tiesų yra tai, kas svarbiausia naujos, „lanksčiosios“, ekonomikos sąlygomis (Coyne, 1997; Dertouzos, 1997), kadangi gerovę kuria ne fizinės pastangos, bet „idėjos, žinojimas, įgūdžiai, talentas ir kūrybiškumas“ (Leadbeater, 1999, p.18).

Įvairūs įtakingi teoretikai nuo Roberto Reicho (1991) ir Peterio Druckerio (1993) iki Manuelio Castellso (1996-1998) teigia, kad šiandieninę ekonomiką lemia ir palaiko žmonės, kurių esminė savybė yra gebėjimas manipuluoti informacija. Terminai pasirenkami įvairūs, nuo „simbolių analitikų“, „žinių ekspertų“ iki „informacinio darbo“, tačiau viena mintis yra pastovi: šių dienų galingieji ir įtakingieji yra tie, kurių darbas susijęs su informacijos kūrimu ir naudojimu (Webster, 2006).

1.2.4. Erdvinis kriterijus

Čia svarbiausia yra geografinės vietos ir nuotolio akcentavimas. Labiausiai pabrėžiami informacijos *tinklai*, susiejantys vietas ir dėl to labai smarkiai paveikiantys laiko ir erdvės organizaciją. Šis rodiklis pasidarė ypač populiarus pastaraisiais metais, kai informacijos tinklai įgavo reikšmingą socialinės organizacijos ypatybės statusą (Webster, 2006). Kaip elektros tinklai apima visą valstybę, nusidriekdami iki kiekvieno namo, taip pat galima įsivaizduoti „į tinklą sujungtą visuomenę“ (Barron ir Curnow, 1979), funkcionuojančią nacionaliniu, tarptautiniu ir pasauliniu lygmenimis, kad informacija galėtų pasiekti kiekvieną namą, parduotuvę, universitetą ir įstaigą – net ir tuos piliečius, kurie savo kompiuterius ir modemus nešiojasi portfelyje. (Webster, 2006).

Vis labiau vieni su kitais esame sujungti tinklų, kurių įveikiamas atstumas ir pajėgumai proporcingai didėja (Urry, 2000). Manoma, kad dėl elektroninių greitkelių keičiasi informacijos srautai (Castells, 1996), ir tai verčia iš esmės keisti laiko ir erdvės santykius.

„Tinklaveikos visuomenėje“ laiko ir erdvės suvaržymų iš esmės sumažėjo, korporacijos ir netgi individai gali efektyviai tvarkyti savo reikalus pasauliniu mastu. Mokslininkams nebėra reikalo vykti iš universiteto ieškoti informacijos į kitą biblioteką, nes gali gauti informaciją internetu; verslo korporacijai nebereikia skraidinti savo vadybininkų išsiaiškinti padėties kitų šalių rinkose, kadangi kompiuteriniai ryšiai leidžia sistemingai kontroliuoti per atstumą. Daugelio teigimu, tai liudija apie labai svarbią mūsų socialinio gyvenimo transformaciją (Mulgan, 1991), kurią galima būtų apibūdinti netgi kaip revoliucinę.

1.2.5. Kultūrinis kriterijus

Gyvename žiniasklaidos veikiamoje visuomenėje, tačiau tai, kas būdinga informacijos sričiai, išsiskverbia kur kas giliau negu galima manyti iš televizijos, radijo ir kitų žiniasklaidos priemonių sąrašo. Tai reiškia, kad mus supa naujos informavimo priemonės, į kurių teikiamą informaciją galime reaguoti arba nereaguoti (Webster, 2006).

Šiuolaikinę kultūrą daug labiau negu bet kurią ankstesnę veikia informacija. Gyvename apsupti medijų, o tai reiškia, kad gyvenimas iš esmės yra žinių apie save ir kitus simbolizavimas. Tyrėjai būtent signifikacijos protrūkio prasiveržimą laiko mūsų visuomenės tapimo informacine visuomene momentu. Informacijos sprogo verčiami kai kurie autoriai skelbia nebelikus ženklų. Iš visų pusių atakuojami ženklų, naudodami juos savikūrai, negalėdami niekaip jų išvengti, galiausiai, kad ir kaip keista, patenkame į situaciją, kai reikšmė išnyksta. Kaip sako Jeanas Baudrillard'as: „vis daugiau informacijos ir vis mažiau reikšmės“ (1983).

1.3. Žiniasklaida informacinės visuomenės ypatybių kontekste

Savo darbe pateikėme trumpą informacinės visuomenės apžvalgą tam, kad galėtume geriau susidaryti bendrą vaizdą tos aplinkos, kurioje cirkuliuoja šių laikų informaciniai srautai. Savo pagrindinį dėmesį stengsimės sutelkti ties viena konkrečia informacijos sklaidos forma – žiniasklaida, nes jos daroma įtaka šiandieniniam gyvenimui yra išties neginčijama.

Visi anksčiau aptarti informacinės visuomenės kriterijai savaip atsispindi šių dienų žiniasklaidos veikloje. Naujosios technologijos pavertė medijas viena iš labiausiai modernizuotų žmogaus veiklos sričių. Laisvos rinkos ekonomikos dėka žiniasklaida tapo viena pelningiausių verslo šakų. Žvelgiant iš profesinio kriterijaus pozicijų, žiniasklaidos darbuotojai yra vieni iš tų, kurie sudaro informacinės visuomenės branduolį – t.y. atitinka visus informacines paslaugas teikiančių specialistų reikalavimus. Erdvinis informacinės visuomenės suvokimas atsiranda būtent

žiniasklaidos pagalba – globalėjant telekomunikacijoms pasaulis, McLuhano žodžiais tariant, tampa „dideliu kaimu“, sukurdamas „Gutenbergo galaktiką“. Kultūriniai visuomenės pasikeitimai vėlgi neįmanomi be išplitusios tarpkultūrinės komunikacijos, kurie vyksta palaikomi pasaulinės žiniasklaidos tinklo.

1.4. Žiniasklaidos vaidmuo visuomenės gyvenime

Žurnalistika yra socialinis reiškinys, o žiniasklaidos sistema dar apjungia ir technologinius bei ekonominius veiksnius. Šitoks derinys neabejotinai įtakoja procesus, vykstančius visuomenėje, jis savo pobūdžiu ir galia nepapratai glaudžiai susijęs su kiekvieno žmogaus egzistavimu. Tarp visuomenės ir žiniasklaidos susiformavęs tamprus ryšys, jų santykiai veikia vienas kitą ir formuoja naujus socialinius reiškinius.

Sunku būtų pervertinti žiniasklaidos įtaką šiuolaikinio žmogaus gyvenime, nes jis visas praktiškai persipynęs su žiniasklaidos teikiama informacija.

Kiekvienas iš savo kasdieninės patirties gali stebėti kaip nepaprastai padaugėjo cirkuliuojančios informacijos. Televizijoje apstu įvairiausių kanalų, ji gali naudotis kabeliniais ir palydoviniais ryšiais, jos programos galima žiūrėti kiaurą parą. Asmeniniai kompiuteriai ir internetas liudija, jog technologijų plėtra nemažėja. Radijo klausomasi ne tik namie, bet ir darbe, automobilyje ar net mobiliajame telefone. Kino filmai rodomi ne tik kino teatruose, jie transliuojami per televiziją, o įsigijus vaizdajuostę galima filmą žiūrėti namuose. Gatvėse į akis krenta daugybė reklaminių stendų, kioskuose ir knygynuose pilna įvairaus turinio spaudos leidinių.

Nenuostabu, kad tokia informacijos gausa suteikia žiniasklaidai ypatingą statusą visuomenės gyvenime. Be jos ne tik jau nebegalima apsieiti, tačiau ja dar ir labai pasitikima. Daugeliui eilinių piliečių žiniasklaida, ypač televizija, yra pagrindinis ir beveik vienintelis informacijos šaltinis. Alternatyva dar yra asmeninė patirtis, draugai, pažįstami, tačiau žiniasklaidos siūloma informacija leidžia neribotai plėsti savo informuotumą ir sudaro kompetentingos patikimos institucijos įvaizdį. Auditorijos dydis arba pasiekiamumas šiuo atveju yra labai svarbus. Dažnai tai yra vienintelis instrumentas, per kurį bet kuri kita institucija gali pateikti savo nuomonę.

Žiniasklaidai suteikia papildomų plusų ir tai, kad ji atlieka visuomenėje tarsi simbolinę funkciją, kitaip sakant žiniasklaida yra ta institucija, kuriai priskiriama nereguliavimo funkcija. Daugelyje visuomenių dažnai laikoma moraliniu autoritetu, ji neturi tiesioginio sprendimo galios ir tiesiogiai nedaro įtakos materialinei žmogaus situacijai. Iš esmės visos kitos valstybės institucijos, yra vykdomosios valdžios, arba vykdomųjų sprendimų, prižiūrėtojai, kuriems žmonės perkelia atsakomybę už savo nesėkmes arba prastą socialinę padėtį. O žiniasklaidai retai

kada priskiriama atsakomybė už socialines problemas ir kasdienio gyvenimo klausimų sprendimą.

Kita vertus, žiniasklaida, atlikdama simbolinę funkciją, atskleidžia kitų visuomenės institutų, tiesiogiai reguliuojančių kasdienį žmonių gyvenimą, veiklos trūkumus, klaidas, ir dažnai žmonės žiniasklaidą laiko vienintele institucija, kuri gali eiliniam piliečiui padėti spręsti jo problemas arba rasti teisybę visuomenėje. Iš čia kyla nepaprastas žiniasklaidos populiarumas visuomenėje ir tampa suprantama jos didžiulė įtaka žmonėms.

Žiniasklaidos, kaip tarpininko tarp valdžios ir individo, žmogaus, funkcija yra dar vienas pasitikėjimo žiniasklaida šaltinis. Pavyzdžiui, tai puikiai galima stebėti Lietuvoje, kur kiti tarpininkai tarp valdžios ir žmogaus yra pakankamai silpni. Nevyriausybinės organizacijos, susivienijimai, asociacijos vis dėlto dar neužima reikiamos vietos ir neturi tiek galios, kiek turi žiniasklaida. Taigi žmogus, suvokdamas žiniasklaidą kaip tarpininką, galintį atstovauti jo interesams prieš valdžios institucijas, dažnai sureikšmina žiniasklaidos galias ir perkelia jai atsakomybę, kaip institucijai, ginančiai individo teises. Šiuo atveju žiniasklaida, kuri atspindi socialines problemas ir dažnai įvardija kaltininkus, atrodo kaip ginanti būtent tas žmogaus teises, kurios šiuo metu žmonėms yra svarbiausios.

2. ŽINIASKLAIDA ĮTAKOJANTYS VEIKSNIAI

Anksčiau paminėtos informacinės visuomenės charakteristikos aiškiai parodo, kad šiuolaikinę žiniasklaidos įtakoja įvairūs visuomeniniai pokyčiai, kurie apsprendžia jos veiklą ir pobūdį. Atsižvelgdami į tai, bandysime paanalizuoti pagrindinius veiksnius, nusakančius žiniasklaidos veiklą šiuolaikinėje visuomenėje.

2.1. Politinių ir ekonominių procesų įtaka

Laisvosios rinkos koncepcija, kapitalo kaip pagrindinio šiuolaikinio civilizuoto pasaulio variklio dominavimas tiesiog kiauurai persmelkia visą žmonijos egzistenciją. Ne išimtis ir žiniasklaida – čia rinkos ekonomika įveda savo taisykles ir visuomenės informavimo sistema transformuojasi į milžinišką pelną nešančią monopoliją. Žiniasklaidos veikla organizuojama remiantis pačiais moderniausiais verslo vadybos dėsniais, todėl žurnalistikos principai įgauna kitas, komercinę išraišką atitinkančias formas.

Niekas tikriausiai neneigtų, kad šiais laikais kone visa žiniasklaida savo veiklą grindžia verslo logika. Tačiau žiniasklaida negali būti vien tik verslas, nes ji turi savo išskirtinę misiją visuomenėje. Todėl natūralu, kad iškyla konfliktas tarp tikrosios žurnalistikos paskirties ir realios komerciškai orientuotos žiniasklaidos produkcijos.

2.1.1. Žiniasklaida rinkos ekonomikos sąlygomis

Šių dienų žiniasklaidos veiklą įtakoja ekonominės ir politinės grupės. Žurnalisto Romo Sakadolskio žodžiais tariant, susidaro politikos, verslo ir žiniasklaidos trikampis, kuris viešojoje sferoje įveda savo „cenzūrą“ (Laučius, 2005). Visuomenės informavimo priemonės tampa verslu, kuris veikia pagal rinkos mechanizmą. Kaip rašo Vytautas Rubavičius, „žiniasklaidos ypatumas yra tas, kad ji stengiasi ne tik nuslėpti verslinį aspektą, bet ir užgožti jį įvairiomis ideologemomis, iškeliančiomis jos priedermes bei atsidavimą demokratijos įtvirtinimui ar visuomenės interesų atstovavimui. Suprantama, tos priedermės išlieka, tačiau jų laikomasi rinkos sąlygomis, kur svarbiausias yra pelno siekis. Todėl visuomeninių priedermių supratimą neišvengiamai papildo ar keičia verslo interesai, kuriuos ir galima įgyvendinti pasitelkus tas priedermes“ (Rubavičius, 2005).

Žiniasklaidos suaugimo proceso su verslo interesais apraiškas galima stebėti ne tik informacinės visuomenės laikais, ši problema lydi žurnalistiką visą jos gyvavimo laikotarpį.

Pavyzdžiui, žymus lietuvių žurnalistas Juozas Keliuotis dar Lietuvos tarpukario laiku akcentavo, kad „kai kurie laikraščiai gauna milijonus už tai, kad kalba kieno nors naudai, bet dar daugiau jei gauna už tylėjimą. Jų tylėjimo biudžetas daug didesnis nei kalbėjimo. [...] Komercializuoti laikraščiai nebėra nei socialinės institucijos, nei kovotojai dėl tiesos, gėrio ir grožio idealų, nei kultūros ir civilizacijos nešėjai, bet tik komercinės įmonės, tarnaujančios jų savininkų pelno didinimui“ (Keliuotis, 2003).

Panašią mintį, tik jau informacinės visuomenės laikais, plėtoja Ryszardas Kapuchinski: „Žurnalistikos idealistus pakeitė verslą sukantys visuomenės informavimo įmonių vadybininkai. Žiniasklaidos grupių kova tampa atskiru pasauliu, svarbesniu nei tas, kuris supa mus.“ (Kapuchinski, 1999).

Šiuolaikinė ekonominė įtaka tampa vis galingesne naująja cenzūros forma, filtruojančia ir atmetančia dalį informacijos. Atrankos kriterijus apsprendžia vadinamoji „reitingų cenzūra“. Tai, kas negali būti pelningai parduota auditorijai, tampa ignoravimo objektu. Rinka skatina kurti populiarų produktą, sukeldama netikėtą konfliktą: kuo profesionaliau dirbi, tuo mažiau tave žiūri (Pečiulis, 2003). Tai padeda suformuoti ir žurnalistų autocenzūrą, „kolektyvinę nuomonę apie tai, ką galima transliuoti“ (Duval, 2002).

Žiniasklaida aktyviai įsitraukia į prekių santykių tinklą. Šioje plotmėje ji traktuojama kaip prekė – ji gaminama pardavimui. Žiniasklaida taip pat suprekina ir auditoriją, kurią ir parduoda reklamos ar įvairaus pobūdžio santykių su visuomene firmoms, veikiančioms toje pačioje visuomenės informavimo priemonių srityje. Reklamos ir žiniasklaidos santykiai – visiškai pragmatiniai, nuo jų bendradarbiavimo žiniasklaida yra gyvybiškai priklausoma, tai yra kone pagrindinis žiniasklaidos sėkmės šaltinis. Reklamos davėjams svarbiausia yra ta „žiniasklaidos veikla, kuri įvertinama įvairiais reitingais, rodančios jos „pasisavintos“ publikos apimtį“ (Rubavičius, 2005).

Reiškinį, kai auditorija paverčiama preke, analizuoja ir J.Fiske: gvildendamas televizijos ekonomikos ypatumus, jis aiškina, jog ekonominė televizijos programos funkcija nesibaigia ją pardavus, kadangi vartojimo metu ji ima gaminti reklamos tiekėjams parduodamą auditoriją. Tokiu būdu žiniasklaida tampa priklausoma nuo reklamos industrijos (Fiske, 2001).

N.K.Denzinas išskiria tokius esminius visuomenės informavimo priemonių tikslus, kurie būdingi žiniasklaidai: gaminti kuo greičiau jų reklamuojamą produkciją suvartojančias auditorijas, įtraukti jas į tokias vartojimo praktikas, kurios stiprina savininkiškojo individualizmo normas, taip pat tvirtinti kapitalizmo sistemos plėtrą bei idealus palaikančią visuomenės nuomonę (Denzin, 2001).

Kuo labiau žiniasklaidos organizacija suinteresuota pelnu, tuo daugiau galimybių jos kuriamai žurnalistikai tapti „rinkos žurnalistika“. Kai žiniasklaida primygtinai siekia komercinių tikslų, paminamas visuomenės informavimo idealas, ir prasideda tai, ką Jürgenas Habermasas pavadina viešosios sferos refeodalizacija. Per šį procesą paminamos žiniasklaidos priemonėmis sukurtos viešosios sferos, kaip idealaus piliečių forumo, funkcijos, o pati viešoji erdvė tampa politinių ir ekonominių intrigų arena arba spektakliu, kur politinis diskursas vyksta tik dėl to, kad taptų įteisintas. Idealios viešosios sferos sunykimo procesą taip pat patvirtino spartus rinkos tyrimų ir viešųjų ryšių kompanijų steigimasis (kas labai populiari šiandieninėje Lietuvoje). Tai yra atsakas į stiprėjantį poreikį geriau pažinti auditoriją, t.y. specialiai konstruoti jai skirtą informaciją ir manipuliuoti auditorijos reakcija į ją.

2.1.2. Žiniasklaidos koncentracija

Liberalusis žiniasklaidos modelis nepateikia aiškaus atsakymo, kaip profesionaliai informuoti visuomenę, gvildinti etikos dilemas ir siekti svarbiausio tikslo – palaikyti ir puoselėti demokratiją. Rinka palaiko žiniasklaidos konkurenciją, skatina atsinaujinti, bet tuo pačiu neišvengiamai atsiranda ir toks reiškinys kaip „rinkos klaida“ (Balčytienė, 2005). Ši sąvoka yra naudojama tokiai situacijai apibūdinti, kai visuomenės informavime įvyksta rinkos klaida, t.y. kai pateikiama labiau apsimokanti informacija, o aplenkiamos mažiau aktualios temos.

Šiais laikais žiniasklaidos erdvėje egzistuoja visuomenės informavimo priemonių koncentracija, žurnalistinis turinys daugumoje atveju atitinka komercinius standartus, kur reklama persipina su informacija, o pastaroji įtakojama viešųjų ryšių technologijų. Ieškoma būdų, kaip tai reglamentuoti, kaip suderinti žiniasklaidos verslo interesus su visuomenės teise gauti informaciją, kaip pripažinti valstybės siekį visiems sukurti lygias dalyvavimo viešuose reikaluose galimybes.

Pasaulyje įvairiai bandoma spręsti žiniasklaidos koncentracijos problemą. Liberaliausia laikoma Skandinavijos žiniasklaidos rinka netapo iškreipta, nes siūloma įvairių būdų, kaip ištaisyti atsiradusią rinkos klaidą, pavyzdžiui, subsidijuojant spaudą arba stiprinant visuomeninį transliuotoją.

Nors žiniasklaidos koncentracija gali būti reglamentuojama atitinkamais teisiniais aktais, visgi ne visur jie yra priimtini. Pavyzdžiui, Iš Šiaurės Europos valstybių tik Norvegijoje yra priimtas žiniasklaidos koncentracijos įstatymas. Tuo tarpu Švedijoje nėra koncentraciją ribojančio įstatymo. Nors ir buvo pasiūlymų tai padaryti, tačiau jie buvo atmesti, nes tam įtakos turėjo liberali švedų spauda.

Kita vertus, pastebėta, kad didžiosios Švedijos žiniasklaidos bendrovės, pavyzdžiui, Bonnier Media, palengva perkelia veiklą į kitas šalis, ypač į tokias Baltijos valstybes, kaip Latviją, Estiją bei Lietuvą. Švedijoje koncentracijos problema daugiau susijusi su spauda, o ne transliavimo sektoriumi – čia visuomeninis transliuotojas ligi šiol yra populiariausia televizijos stotis šalyje (SVT pasiekiamumas yra didžiausias šalyje – 55 % , palyginimui Lietuvoje labiausiai žiūrima yra LNK – 60 %).

2.1.3. Politinė komunikacija žiniasklaidos erdvėje

Informacinėje visuomenėje žiniasklaida yra glaudžiai susijusi su politika. Pasitelkdama rinkos ekonomikos dėsnius, ji pajungia sau ir viešąją politinių procesų raišką. Svarbu yra tai, kad žiniasklaida tapo politinio viešumo arena, todėl politinių galių, valdančiųjų ir valdomųjų santykiai jau neišvengiamai jų paveikiami ir jų tarpininkaujami (Rubavičius, 2005). Jeigu ekonominė priklausomybė transformuoja žiniasklaidos misiją, tai politinės įtakos veiksnys iškyla kaip grėsmė pačiai demokratijai.

Nors laisvoji rinka yra sudėtinė šiuolaikinės demokratinės valstybės dalis ir deklaruojama kaip laisvos ir nepriklausomos žiniasklaidos garantas, visgi galima teigti, kad komerciškai orientuota informacijos laisvė nesutampa su tikrąja žurnalistikos misija. Jei visuomenės informavimo priemonės tampa pavaldžios kurioms nors socialinėms struktūroms, tokiu atveju žiniasklaida negali būti įvardinta laisva ir nešališka. Kaip rašo V. Rubavičius, „nors kapitalizmo sistemai būdinga ir laisvoji rinka, ir demokratija, ekonominė rinkos kapitalizmo raidos logika, palaikanti įvairialypį gamtos, kultūros bei žmogaus gyvenamojo pasaulio suprekinimą, savaime neskatina nei laisvės, nei demokratijos. Kitaip tariant, mūsų patirtis leidžia patvirtinti daugelio išvalgių kapitalizmo sistemos ir politinių demokratinų procesų tyrinėtojų išvadą, jog laisvė ir demokratija nėra tiesioginis laisvosios rinkos „produktas“ (Rubavičius, 2005).

Šiandien viešoji politinė komunikacija jau neišivaizduojama be žiniasklaidos. Šioje veikloje aktyviai dalyvauja visos visuomenės informavimo priemonės, tam pasitelkamos savo metodus ir priemones. Politiniai procesai, padedant žiniasklaidai, konstruojami rinkodaros nustatomos tvarkos pagrindu. Ryšių su visuomene firmos, kuria vadinamąsias politines technologijas, kurios apjungia visą viešosios politikos sritį. Websterio nuomone, „šiandien, kai politika yra susijusi su televizija, svarbiausia yra ne konkretus turinys, bet faktas, kad norint būti politikos dalyviu, reikia būti televizijoje, todėl „tinklaveikos visuomenėje“ (Castells, 1996) svarbu yra ne tai, kas pasakoma, bet galimybės būti tinkle faktas“ (Webster, 2006). Prancūzų filosofas M.Surya, svarstydamas apie kapitalo ir politikos santykius visiškos kapitalizmo pergalės

sąlygomis, išreiškė mintį, jog „pinigai įgyja tokią valdžią, kad jie jau suvokiami ne kaip grėsmė laisvei bei demokratijai, o kaip laisvės ir demokratijos plėtros garantas“ (Surya, 2000).

Demokratinėse valstybėse žiniasklaidos cenzūra yra draudžiama, tačiau atsiranda paslėptos informacijos sklaidos kontrolė. Kaip teigia Ž. Pečiulis, politinę cenzūrą nuo seno mėginama pridengti neva kitomis priežastimis. „Kritikos vengimas, noras pateikti vien palankią informaciją apie valdžios politiką dažniausiai siejamas su valstybės interesais, patriotizmu. Nepriklausoma spauda stumiami į bankrotą nepalankia mokesčių sistema ar kitais ekonominiais svertais. Neįtinkantis valdžiai radijas uždaromas todėl, kad esą trūksta dažnių ar formaliai pažeisti transliavimo licencijos įsipareigojimai. Papročių priežiūra, kūniškumo, seksualumo eksponavimo apribojimai grindžiami dorovės ir moralės sergėjimo misija“ (Pečiulis, 2003).

2.1.4. Manipuliacijos žiniasklaidos erdvėje

Viena iš paplitusių savotiškos žiniasklaidos kontrolės formų yra manipuliavimas viešąja nuomone. Manipuliavimo reiškinys yra viena iš kapitalistinės sistemos ypatybių. Čia jis suvokiamas kaip žmonių poreikių diegimas ir valdymas, kuris įtvirtinamas taip, lygtai patys žmonės tų poreikių norėtų. Įvairios visuomenės informavimo priemonės diegia požiūrį, neva jos įgyvendina žmonių poreikius – kalba, aptarinėja ir rodo tai, ko žmonės nori. Visa tai yra grindžiama įvairiais tyrimais, reitingais, balsavimais, tarsi išreiškiančiais viešąją nuomonę. Čia jau galima kalbėti apie propagandos reiškinį, glaudžiai susijusį tiek su ideologija, tiek su manipuliavimu. R. Kapuchinskis šiuo atveju taikliai pastebėjo, kad „diktatūra cenzūroja, demokratija – manipuliuoja“ (Pečiulis, 2003).

Prancūzų kultūrologas J. Ellul'is, analizuodamas propagandos reiškinį, pabrėžė tai, jog šiuolaikinė propaganda ir manipuliacijos žmonių bei visuomenės nuomone nėra pavienių žmonių ar grupių reikalas – propaganda yra technologijos visuomenei būdingas socialinis reiškinys, laiduojantis tos visuomenės gyvavimą bei raidą. Tad visoks individualus manipuliavimas įmanomas tam tikros visuotinės propagandos veikimo pagrindu. J. Ellulio supratimu, propaganda yra visapusiškas reikiamo pasaulėvaizdžio ir pasaulėvokos kūrimas bei skleidimas šiuolaikinėmis informavimo priemonėmis. Todėl propaganda yra modernųjų laikų reiškinys, ypač išivyravęs XX amžiuje (Rubavičius, 2005).

Svarbus yra J. Ellulio pastebėjimas, kad „informacija yra esminis propagandos elementas“, nes kaip tik informacijos teikimas, informavimo ir nuomonių suformavimo dėmės užtikrinimas palaiko ne tik pasaulėvaizdžio, bet ir socialinių santykių stabilumą (Ellud, 1973).

Demokratinėje visuomenėje propaganda nėra sąmoningai afišuojama dėl neigiamų konotacijų (sovietinė, nacistinė), tačiau yra tokia pat visa apimati ir pritraukianti didžiules intelektines pajėgas, suburtas įvairiausių politinių procesų tyrinėjimo institucijose, o ypač plačiajai visuomenei nežinomų specialistų kolektyvuose (angl. thin tanks) ar fonduose (Rubavičius, 2005). Esminės manipuliavimo priemonės – dozuota, į reikiamos retorikos rūbą įvilкта informacija, reikšmingų įvykių kūrimas visuomenės informavimo priemonėmis, gandų ir paskalų mechanizmo valdymas, socialinio teisingumo lūkesčių perteikimas, užsakomųjų sociologinių tyrinėjimų aptarinėjimas, politinių reklaminių vaizdinių bei naratyvų skleidimas.

2.2. Kultūros transformacijos veiksnys

Nagrinėjant šiuolaikinę žiniasklaidą kultūrinio aspekto požiūriu, negalima nepaminėti pagrindinės rinkos ekonomikos ideologinės krypties – vartotojiškos kultūros visuomenėje suformavimo. Su šiuo faktoriumi susijusi tiek informacinių technologijų inspiruota ekonominė ir kultūrinė globalizacija, tiek vertybinių orientacijų transformacija. Kultūriniai pokyčiai savaip sureguliuoja žurnalistinės veiklos rezultatus, savo ruožtu suvaržydami informacijos laisvės sąvoką.

2.2.1. Korporacinis kapitalizmas ir informacija

Kultūrinės globalizacijos pasekmes dar praėjusio amžiaus septintajame dešimtmetyje nagrinėjo žymus amerikiečių mokslininkas Herbertas Schilleris. Jis atkreipė dėmesį į vakarietiškos, pirmiausia amerikietiškos, žiniasklaidos dominavimą pasaulyje. Tokia informacinė sistema, tyrėjo nuomone, reiškia „kultūrinį imperializmą“ (Tomlinson, 1991). Jis siūlė jam alternatyvą – reikalavimą sukurti „naują pasaulio informacijos sistemą“. Reikšdamas savo požiūrį į dabartinę informacijos aplinką, Schilleris teigė, kad naujoji pasaulio informacinė sistema buvo „pastanga bent šiek tiek kontroliuoti informaciją, nukreiptą į trečiojo pasaulio šalis, ir susigrąžinti savo nacionalinių kultūrų kontrolę. Vakaruose visa tai buvo deformuota. Naujų pasaulio informacinių sistemų poreikis Vakaruose buvo pateikiamas išimtinai kaip trečiojo pasaulio diktatorių pastangos paversti vergais savo liaudį, uždraudus laisvai sklindantį iš Vakarų „švietimą“. Žinoma, kai kuriuos kraštus yra valdę ir autoritarinės krypties vadovai, tačiau šitoks viso judėjimo vertinimas yra aiškiai iškraipytas“ (Schiller, 1989b).

Analizuodamas Schillerio požiūrį, Websteris prieina išvadą jog korporacinis kapitalizmas įtakoja informacinę aplinką ne tik savo šalies viduje, bet ir tarptautiniu mastu. Savo ruožtu, korporacinio kapitalizmo plėtros istorija sykiu buvo ir žiniasklaidos korporacijų plėtros

istorija. Kaip ir visas korporacinis kapitalizmas, žiniasklaidos korporacijos stambėjo, koncentravosi, plėtė savo interesus ir ryžtingai perėjo į tarptautinį lygmenį (Webster, 2006). Todėl visai logiška, kad šiuolaikinė žiniasklaida aktyviai palaiko kapitalistinę sistemą.

Tuo pačiu ir esminės žiniasklaidos ypatybės atsispindi visose korporacijų veiklos sferose. Schillerio teiginiai tai puikiai iliustruoja: „Manau, kad žiniasklaidos pramonė nėra kitokia negu pagrindiniai [...] Amerikos pramoniniai koncernai. Jeigu prieisime iki esminių problemų, tokių kaip darbo vieta, ir paklausime, „koks žiniasklaidos industrijos požiūris į darbą?“ [...] sužinosime, kad didžioji žiniasklaida – tai galingi darbdaviai. Vadinasi, jų požiūris į darbą ir darbo jėgą vargu besiskiria nuo požiūrio didelėse automobilių gamyklose, paslaugų pramonėje ir draudimo bendrovėse. Darbas ir darbo jėga turi savo kainą, ir tu, kiek galėdamas, stengiesi tą kainą numušti. Tai tipiškas darbdavio požiūris. Taigi aš manau, kad didžiosios žiniasklaidos dalies interesai panašūs kaip ir visos korporacinės bendruomenės“ (Schiller, 1990a).

2.2.2. Vartotojiškos visuomenės atspindys žiniasklaidoje

Didėjant stambių žiniasklaidos korporacijų įtakai ir sparčiai persitvarkant rinkai, palaipsniui užsimezga vartojimo logika grįsti viešosios erdvės veikėjų santykiai ir pradeda komercialėti žiniasklaidos turinys. Susikoncentruojama ties daugiau malonumų ir daugiau pramogos teikiančia informacija. Kad šis procesas vyktų dar efektyviau, yra pasitelkiamos vis naujesnės kompiuterinės galimybės (pavydžiui., telemetrai), kai suskaičiuojama, kas ir kokią informaciją pasirenka, ir kontroliuojama, kokios temos sulaukia daugiausia auditorijos dėmesio. (Balčytienė, 2005).

Naująjį kapitalizmą H.Schilleris vadina vartotojišku kapitalizmu, kai verslui plėstis nebekliudo valstybių sienos, o sėkmės garantu tampa efektyvi komunikacija, informacijos vadyba ir planavimas siekiant įmanomai palankesnėmis sąlygomis užimti rinką. Vartotojiškos kultūros poveikis yra neigiamas, ir ši kultūra neabejotinai sparčiau sklinda esant modernioms technologijoms.

Kapitalizmo epochoje atsiradusi masinė gamyba sudarė prielaidas daugelio visuomeninių reiškinių polinkiui į masiškumą. Tokiu būdu susiformavo „masinės visuomenės“ samprata, o šio proceso rezultatas – masinė prekių, paslaugų ir idėjų gamyba, technologinis racionalizmas, vartotojiška kultūra. Visi šie veiksniai iš esmės keičia supratimą apie kultūrą kaip reiškinį. Ji skyla į elitinę ir masių arba vadinamą popkultūrą.

Tokioje aplinkoje vystosi ir naujausios komunikacinės technologijos. Žiniasklaida šiandien tampa kone pagrindine masinės kultūros skleidėja ir propaguotoja, taigi vartojimo

ideologijai tarnauja visas dabartinės žiniasklaidos turinys bei forma. Šiam mechanizmui įgyvendinti pasitelkiamos visos informavimo priemonių techninės ir ideologinės priemonės.

Pavyzdžiui, labai aktyviai ir įtikinamai vertybines nuostatas propaguoja įvairūs gyvenimo būdo žurnalai, skirti įvairiems auditorijos segmentams – (Lietuvoje puikiu pavyzdžiu galėtų būti tokie leidiniai kaip „Moteris“, „Laima“, „Cosmopolitan“, „Panelė“, „Verslo klasė“ ir pan.) Gausios, aukštos kokybės ir profesionaliai sukurtos iliustracijos skirtos patenkinti ir suformuoti publikos estetinį skonį. Nenuostabu, kad norint laimėti skaitytoją-vartotoją, pateikiamų fotografijų objektas paprastai yra verslo bendrovių reklamuojamos prekės bei paslaugos. Kad dar daugiau įtikinti plačiąją auditoriją šių daiktų svarba, vaizduojama, kaip jais savo gyvenime naudojami visuomenei žinomi, „žvaigždžių“ statusą turintys žmonės. Žurnalų publikacijose pristatomos šių veikėjų biografijos bei interviu tarsi įgalina skaitytojus lygiuoti į juos, siekti tų gyvenimo tikslų bei vadovautis tokiomis moralinėmis vertybėmis, kurias išpažįsta straipsnių herojai. Akivaizdžiai matome, kaip į visuomenės kasdienybę diegiama išsivysčiusio gyvenimo būdo filosofija, atitinkanti rinkos ekonomikos poreikius, kontroliuojančios žiniasklaidos turinį.

Pramogų verslas šiais laikais nebūtų pasiekęs tokios galios be žiniasklaidos dalyvavimo. Teoretikai įvardina pramoginį žiniasklaidos pobūdį kaip pagrindinę funkciją. Pavyzdžiui, tyrimais patvirtinta, kad Lietuvos publika yra daugiau televizinės, nei spaudos produkcijos vartotoja. Tai leidžia suprasti, kodėl turime gerai išvystytas televizijos komercines stotis, o ne kokybiškos spaudos leidinius. Spauda labiau pasižymi analitiškumu ir skatina mąstymo procesą, o garsas ir vaizdas tiesiogiai veikia žmogaus emocijas. Audiovizualinė produkcija daugiau apeliuoja į jausminę auditorijos prigimtį, todėl puikiai gali pasitarnauti pramogų sferoje.

Pramogų verslo pasaulio atstovai tarsi reglamentuoja piliečių laisvalaikį ir „dvasinį užimtumą“. Į šią visuomenės gyvenimo sritį investuojamos didžiulės lėšos, kurios atneša neabejotiną pelną. Kiekvienas verslininkas, siūlantis klientams pramoginę produkciją, žiniasklaidos priemones paverčia verslo paslaugų turgumi, o publiką – šių paslaugų vartojimo objektu. Visiems kasdien yra pateikiama daugybė įvairiausių būdų, kaip pailsėti nuo kasdieninių rūpesčių ir neva patirti neabejotiną emocinį ir dvasinį pasitenkinimą. Radijo eterio bangomis nenustojamu srautu plūsta plačiai reklamuojama popmuzikos produkcija, kurios galima ne tik klausytis, bet ir įsigyti (tuo pačiu ir vartoti). Populiarios dainos ir šlageriai pasižymi itin primityviu turiniu, nereikalaujančiu didesnio muzikos kultūros pažinimo ir pajautimo. Daugybė radijo pokalbių laidų yra kuriamos kaip konkursai ar viktorinos, kurių tikslas yra vėlgi laimėti tam tikrą reklamuojamą prekę ar paslaugą.

Televizijoje pagrindinį pelną atneša pramoginio pobūdžio produkcija. Kasdien žydruosiuose ekranuose galime išvysti puikiai parengtus ir visas šio žanro specifikos taisykles

atitinkančias infošou, realybės šou, pramoginio turinio pokalbių laidas, teležaidimus ir pan. Pasitelkdama šiuolaikinius garso bei vaizdo technikos laimėjimus, televizija meistriškai sugeba valdyti didžiules auditorijas, jas sudominti ir užvaldyti jų emocijas bei veikti pasaulėžiūrą. Kaip ir iš madingų žurnalų puslapių, taip ir iš ekranų plūsta gausi emocionali informacija, atspindinti ne tik konkrečią žmonių užimtumo sritį, bei ir aprėpanti visas gyvenimo sferas.

Visuomenėje formuojasi požiūris į kitą, naują gyvenimo būdą. Jis apima ne tik žmonių dvasinių prioritetų išraišką, bet paliečia ir buitinių, materialių dalykų visumą. Įvairios televizijos laidos kuria šiuolaikinio žmogaus įvaizdį – jos pataria, kaip jam rengtis, ką valgyti, koks turėtų būti jo būstas, kaip teisingai pasirinkti draugus, kur poilsiauti, kokį įgyti išsilavinimą, kaip užimti respektabilią padėtį visuomenėje... Kasdien stebėdamas kitų žmonių sukurtą ir jam gražiai pateiktą gyvenimą, žiūrovas tarsi praranda realybės jausmą, visiškai pasinerdamas į išgalvotą pasaulį ir išgyvendamas jį tarsi savąjį. Labai geru pavyzdžiu čia gali būti gausiai kuriamos ir transliuojamos „muilo operos“, kurių nesibaigiančių serijų siužetai gali tęstis daugelį metų, priversdami juos stebinčius žiūrovus kasdien tam tikru laiku susirinkti prie ekranų, atidedant asmeninio gyvenimo reikalus ir stebėti netikrą, pramanytą istorijų demonstravimą.

Šiuolaikinės visuomenės informavimo priemonės yra pasiruošusios tenkinti bet kokį eilinio žmogaus poreikį, jeigu jis tik gali atnešti pelno. Kiekvienos siūlomos prekės ar paslaugos pateikimas yra paremtas žmogaus psichologinių ypatybių analize, nuodugniai išnagrinėjus esamą padėtį rinkoje. Tyrimai atliekami netgi sąmonės lygmenyje, jų dėka nustatoma žmogaus smegenų receptorių reakcija į tam tikrą pojūtį, kuri norima sukelti, reklamuojant vieną ar kitą prekę. Tam tikslui ypač efektyviai yra naudojamas garso ir vaizdo poveikis, kuris būdingas audiovizualinėms priemonėms.

Ne veltui sakoma, kad geriau vieną kartą pamatyti, negu dešimt kartų išgirsti. Vaizdinė informacija palieka ypatingai gilų pėdsaką žmonių sąmonėje, įsisprausdama ir į sąmonę. Tokio efekto dėka vaizdiškai užfiksuota mintis tarsi programuoja žmogų. Žiūrėdamas televizoriuje rodomus siužetus, žmogus gauna iš jų tam tikrą informacijos kiekį, kuri apmąsto, savaip interpretuoja, praneša kitiems, paversdamas tai jau diskusija, o esant pačiam stipriausiam informacijos poveikiui, netgi pradeda realizuoti tai savo gyvenime. Pamažu, diena iš dienos, pats to nesuvokdamas, žmogus savo gyvenimo tikslus ir būdus jiems pasiekti modeliuoja pagal jam peršamus visuomenės informavimo priemonių standartus. Tai jau tampa jo pasaulėžiūra, vertybių skale, galima sakyti, savotiška religija.

2.2.3. Žurnalistų vertybinių orientacijų įtaka žiniasklaidos turiniui

Kalbant apie dabartinės žiniasklaidos esamą situaciją, negalima apeiti vieno iš pagrindinių jos veikėjų – žurnalisto. Šios profesijos atstovai, kaip ir kiti žmonės, susiję su visuomeninės gyvenimo realybe ir jos atvaizdavimu, todėl nenuostabu, kad jų profesinės bei vertybinės orientacijos tiesiogiai įtakoja žiniasklaidos turinį. Akivaizdu, kokią svarbą žurnalistikai turi pačių žurnalistų kaip asmenybių įtaka, jų profesionalūs sugebėjimai bei asmeninė pozicija.

Šios problemos aktualumas labai jaučiamas šių dienų žurnalistikoje. Pavyzdžiui, dabartinės lietuviškos žiniasklaidos provincialumas, analitinio bei kritinio diskurso nebuvimas pagrįstai motyvuojamas daugybės žurnalistų neatitikimu savo profesijos reikalavimams. Paviršutiniškų, bulvarinio pobūdžio straipsnių ir laidų gausumas, sensacijų pirmaeiliskumas naujienų suvestinėse, realių faktų iškraipymas ir nekompetentingas jų komentavimas demonstruoja elementarią žurnalistinės atsakomybės, tiesiogiai susijusios su šia profesija, stoką. Tokiais principais besivadovaujanti žiniasklaida daro neigiamą įtaką visuomenei, mažindama pasitikėjimą ja, kaip objektyvia ir profesionalia informacijos šaltiniu.

Antra vertus, nepakankamas žurnalistų asmenybinis lygis ir daugumoje atveju tik komercinių tikslų siekimas savo darbe tiesiogiai veikia ir visuomenę, paverčiant ją bulvarine ir vartotojiška, peršant jai masinės kultūros surogatus.

Šių dienų žurnalistų požiūrį į savo darbą, jų vertybines orientacijas puikiai iliustruoja Vilniuje atliktas kokybinis tyrimas, kuriuo siekiama išsiaiškinti žiniasklaidoje žurnalistine veikla užsiimančių darbuotojų profesines nuostatas bei tai, kaip jie suvokia žiniasklaidos misiją ir vertina manipuliacijos sąvoką. Apibendrinus tyrimo rezultatus, paaiškėjo, kad daugumos apklaustųjų pagrindinė veiklos motyvacija – pinigai. Pasak tyrėjų, „nė vienas respondentas nepaminėjo tokių savybių, kaip „talentas“, „kūrybiškumas“, „gebėjimas rašyti“, „gebėjimas sklandžiai reikšti mintis raštu ir žodžiu“, „taisyklingas kalbos vartojimas“, „erudicija“, „išsilavinimas“, „kandumas“, „meilė atliekamam darbui“ ir pan. – savybių, kurios galėjo būti nurodytos kaip siektini idealai“ (Juodytė, 2005).

Turint galvoje visą tą didžiulę įtaką, kurią daro žiniasklaida šiuolaikiniam žmogui, tokio požiūrio į žurnalistinį darbą pasekmės yra ryškiai neigiamos, negalinčios pasitarnauti garbingai žiniasklaidos reputacijai. J.Purickis, analizuodamas Lietuvos žurnalistikos populiarumą dar iki antrojo Pasaulinio karo, apibrėžė ir žurnalisto misiją visuomenėje: „Į žurnalistiką negalima žiūrėti vien kaip į amatą. Žurnalistika yra drauge ir tarnavimas idėjai, kultūros idėjai. Žurnalistas visų pirma turi tarnauti tiesai. O kad tiesai tarnautų turi ją pažinti. [...] Žurnalistas turi tarnauti

kultūrai. O kultūrai tarnauti gali tik tas, kas pats yra aukštai kultūringas. Ko pats neturi ir kitam to duoti negali. Žurnalistas turi būti šviesos, tiesos, kultūros apaštalas.“ (Purickis, 1933).

Šie žodžiai šiandien galėtų būti kaip idealo siekiamybė, savotišku garbės kodeksu kiekvienam žurnalistui. Juk cirkuliuojant pasaulyje milžiniškam informacijos srautui, išskyla būtinybė išrinkti iš tos visumos tą medžiagą, kuri labiausiai reikalinga plačiajai auditorijai, kuri savo turiniu ir aktualumu galėtų formuoti visuomenėje pilietiškumą, padėtų eiliniam žmogui teisingai orientuotis šalies ir pasaulio politiniame ir socialiniame gyvenime, spręstų gyvybiškai svarbias žmogaus problemas, pagaliau, apskritai keltų bendrą gerbūvį ir sąlygotų visuomenės materialių ir dvasinių vertybių pažangą.

3. TEISINIO ŽINIASKLAIDOS REGLAMENTAVIMO ASPEKTAI

Kalbant apie informacijos laisvę, negalima teigti, jog informacijos sklaida yra visiškai, absoliučiai laisva nuo bet kokių suvaržymų. Šalia laisvių visada egzistuoja apribojimai ir įsipareigojimai bei atsakomybė.

Informacijos laisvę varžo daugybė veiksnių. Šiuolaikinė žiniasklaida gyvena tikrovėje, kurioje veikia daug taisyklių ir nuostatų, sutarčių ir apribojimų. Tačiau žiniasklaida naudoja spaudos laisvę ir ją ginančiu teisiniu mechanizmu. Spaudos laisvė suponuoja laisvą informacijos cirkuliavimą ir galimybę nevaržomai pateikti įvairiausias nuomones.

Realiai šiuolaikiniame demokratiname pasaulyje teisės, kurias turėtų suteikti spaudos laisvė, nėra apsaugotos nuo suvaržymų. Lietuvoje, kaip ir kitose Vakarų Europos šalyse bei JAV, spaudos laisvė yra sąlygiška dėl daugybės išimčių. Šios išimtys yra būtinos, nes spaudai suteiktos teisės dažnai kertasi su kitomis ne mažiau svarbiomis teisėmis, pavyzdžiui, teise į privataus gyvenimo neliečiamumą, teise ginti savo reputaciją, teise neatskleisti valstybės paslapčių ir pan. Be žiniasklaidai taikomų teisinių apribojimų visuomeniniame sektoriuje, egzistuoja daugybė suvaržymų privačioje sferoje, pavyzdžiui autoriaus teisių apsauga, kontrakto paslapties apsauga, antimonopoliniai įstatymai.

Šiame darbe pasistengsime apžvelgti aktaliausias problemas, susijusias su informavimo laisvės ribojimu, be kurių teigiamo išsprendimo negalėtų darniai egzistuoti kitos žmogaus teisės ir laisvės, garantuojančios demokratinę visuomenę.

3.1. Teisės į informaciją samprata

Teisė gauti ir skleisti informaciją yra ne tik spaudos, bet visų žmonių interesas. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje nurodoma, kad kiekvienas žmogus turi teisę į saviraiškos laisvę. Ši teisė apima laisvę turėti savo nuomonę, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas institucijų netrukdomam ir nepaisant valstybės sienų. Lietuvos Respublikos Konstitucija papildo tai nurodydama, kad žmogui neturi būti kliudoma ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas. Minties laisvė yra nevaržoma. Deja, saviraiškos laisvės ribos daugelyje atvejų daugelyje atvejų pernelyg išsiplečia, pavojingai suartėdamos su kitomis ne mažiau svarbiomis demokratinės visuomenės teisėmis.

Tokiu būdu, teisė gauti ir skleisti informaciją gali būti panaudojama tokiems veiksams, kurie pažeidžia žmonių teises ir kelia pavojų visuomenei. Todėl tuose pačiuose teisės aktuose, kuriuose ginama teisė gauti ir skleisti informaciją, yra nustatomi ir tos teisės apribojimai.

Lietuvos Konstitucijoje nurodoma: „Laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai. Laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės ar socialinės neapykantos, prievartos bei diskriminacijos kurstymu, šmeižtu ir dezinformacija“.

Visos šios normos ir konstituciniai ribojimai aiškiai nurodo visas ribas. Tačiau, dažnai, diskutuojant dėl vieno ar kito neteisėto veiksmo, yra labai sunku apginti atrodo, pačias aiškiausias ir teisingiausias žmogaus teisei priklausančių normas. Kaip pavyzdys čia galėtų būti plačiai nuskambėjęs pasaulyje vadinamasis karikatūrinis skandalas. Čia akivaizdžiai iškilo skirtingų teisių konfliktas, kai žodžio ir spaudos laisvės susidūrė žmogaus teisėmis. Analogiško pobūdžio dilema atsirado ir Lietuvoje, uždraudus retransliuoti Baltarusijos televizijos programą.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje apie laisvę gauti ir skleisti informaciją yra nurodoma: „Naudojimasis šiomis laisvėmis, kadangi tai yra susiję su pareigomis ir atsakomybe, gali būti priklausomas nuo tam tikrų formalumų, sąlygų, apribojimų ar sankcijų, kurias nustato įstatymas ir kurios demokratinei visuomenei yra būtinos dėl valstybės saugumo, teritorinio vientisumo ar visuomenės apsaugos, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, apsaugoti žmonių sveikatą ar moralę, taip pat kitų asmenų garbę ar teises, užkirsti kelią įslaptintos informacijos atskleidimui arba užtikrinti teisinės valdžios autoritetą ir bešališkumą“.

Taigi, akivaizdu, jog tiek nacionalinėje, tiek tarptautinėje teisėje žmogaus teisės ir laisvės nėra suabsoliutintos. Bendra taisyklė yra tokia: savo teisių negalima naudoti taip, kad kenktum kitiems. Tačiau tą ribą, kai teisė gauti ir skleisti informaciją virsta neigiamu veiksmu ir daro žalą realiame gyvenime labai sunku nustatyti.

Teisė suteikiamos įstatymais, tačiau vien tik deklaratyvios nuostatos, be abejonės, gali taip ir likti tik nuostatomis, jei nebus skirta pakankamai dėmesio priemonėms, kurios padėtų tinkamai realizuoti asmens teises. Iš esmės tai reiškia, kad bet kurio asmens teisės ir jų apsauga savaime turėtų tapti visos valdžios ir visuomeninių institucijų reikalu. Žiniasklaida, kaip tarpininkas tarp valdžios ir visuomenės, turi ypatingą reikšmę informuojant žmones apie jų teises bei iškeliant į viešumą tas negeroves, kurios trukdo tinkamai realizuoti asmens teises.

Viena iš svarbiausių žiniasklaidos misijų yra informuoti visuomenę. Būtent teisinis visuomenės švietimas galėtų tapti vienu iš prioritetų kuriant teisinę valstybę ne tik oficialioms valdžios institucijoms, bet ir ketvirtajai šalies valdžiai, kurios vaidmuo visuomenės gyvenime yra be galo reikšmingas. Tą parodo ir visuomeninės apklausos, iš kurių matyti, jog kol kas didžiausią pasitikėjimą žmonės išreiškia būtent žiniasklaidai.

3.2. Informacijos laisvė

Kalbant apie šių laikų žiniasklaidos ypatumus, negalima nepaminėti pačio pagrindinio jos bruožo, be kurio ji negalėtų pilnai atlikti savo misijos – tai žiniasklaidos teisė į laisvą informacijos sklaidą. Informacinėje visuomenėje žiniasklaida negalėtų pilnai funkcionuoti, neturėdama galimybių pasinaudoti šia teise.

Prielaidas informacijos laisvei susikurti sudarė *saviraiškos laisvė*. Ši teisė suponuoja dvi tarpusavyje susijusias asmens teises: teisę turėti įsitikinimus ir teisę juos laisvai reikšti. Įsitikinimų turėjimo laisvė yra absoliuti ir jos negalima riboti jokiais teisinėmis priemonėmis. Galima teigti, kad demokratinėje šalyje žmogaus įsitikinimų ir pažiūrų turinys – jo privatus reikalas, kurio negalima riboti jokiais teisinėmis priemonėmis, o valstybė turi garantuoti šios konstitucinės teisės apsaugą (Meškauskaitė, 2004).

Su laisve turėti įsitikinimus susijusi teisė laisvai reikšti savo įsitikinimus. Visuomenės informavimo srityje ypač aktuali nuomonių raiškos laisvė, kuri yra pamatinė žmogaus kaip socialinės būtybės egzistavimo sąlyga. Tačiau nuomonių raiškos laisvė, skirtingai nuo neribotos įsitikinimų laisvės, nėra absoliuti ir įstatymo nustatytais atvejais demokratinėje valstybėje gali būti ribojama teisinėmis priemonėmis.

Teisė turėti įsitikinimus ir juos laisvai reikšti, informavimo laisvė, saviraiškos laisvė ir žodžio laisvė yra labai glaudžiai tarpusavyje. Teisinėje literatūroje dažniausiai vartojama sąvoka *saviraiškos laisvė* apibūdina vieną iš pagrindinių žmogaus teisių, deklaruotą 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje, vėliau reglamentuotą 1948 m. Jungtinių Tautų Organizacijos Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnyje bei įtvirtintą Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 straipsnyje.

Nors žodžio laisvė yra vienas iš svarbiausių saviraiškos laisvės elementų, tačiau tarp šių teisių nederėtų dėti lygybės ženklo. Saviraiškos laisvė yra žymiai platesnė ir apima visas žmogaus gyvenimo sritis. Tuo tarpu visuomenės informavimo kontekste saviraiškos laisvė yra susijusi tik su viešosios informacijos rinkimu, rengimu, skleidimu ir platinimu.

Teisinio pobūdžio literatūroje ir teisiniuose aktuose yra vartojamos sąvokos *informavimo laisvė* arba *teisė į informaciją*. Informavimo laisvė siejama su šiuolaikinės informacinės visuomenės sukūrimu. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1997 m. vasario 13 d. nutarime pažymėjo, kad informacijos laisvė paprastai traktuojama plačiąja prasme ir apima žodžio laisvę, įsitikinimų turėjimo ir reiškimo laisvę, teisę gauti informaciją bei idėjas ir kitų

informacijos priemonių laisvę. Tokiu būdu spaudos ir visuomenės informavimo priemonių laisvė traktuojamas kaip savarankiškas teisinis apibrėžimas (Meškauskaitė, 2004).

Teisė į informaciją istoriniu požiūriu yra vėliau susiformavusi, daugiau susijusi su siekiu sukurti atvirą atskaitingą visuomenei valstybės valdžią, kuri yra demokratinės valstybės pagrindas. Tai dvidešimtojo amžiaus pabaigos ir dvidešimt pirmojo amžiaus pradžios produktas, vienas svarbiausių šiuolaikinės demokratinės civilizacijos poreikių. Šiai teisei šiuo metu ypač daug dėmesio skiriama todėl, kad būtent jos tinkamas įgyvendinimas prisideda prie kitų teisių, tarp jų ir socialinių, ekonominių, politinių bei kultūrinių, realizavimo (Birmontienė, 2001).

Prie šito galima pridurti, kad teisė į informaciją pasireiškia ne vien kaip subjektyvi kiekvieno žmogaus teisė gauti informaciją ir ją skleisti, bet ir kaip visuomenės informavimo priemonių laisvė – teisės į informaciją išraiškos šiandieninėje visuomenėje objektyvi forma (Jarašiūnas, 1998).

3.3. Žodžio laisvė

Nė viena šių laikų demokratinė visuomenė negalėtų egzistuoti be žodžio laisvės, kuri įteisinta visose demokratinėse valstybių Konstitucijose. Amerikiečių teisininkų asociacija „Konceptualiam pranešime apie visuomenės informavimo priemonių teises“ nurodė šiuos pagrindinius žodžio laisvės demokratinėje visuomenėje tikslus:

- tiesos nustatymas
- visuomenės demokratinio valdymo įtvirtinimas
- galimybė nekonfliktiškai spręsti ginčus
- būdas kiekvienam save realizuoti kaip visuomenės narį

(Meškauskaitė, 2004)

D.Feldmanas (Feldman, 1993) taip pat nurodo keturias pagrindines priežastis, dėl kurių žodžio laisvė yra ypač svarbi kiekvienam žmogui atskirai bei visai visuomenei:

1. Tai yra viena pagrindinių asmens saviraiškos priemonių.
2. Žodžio laisvė sudaro galimybę žmonėms bendrauti, pasikeisti nuomonėmis, diskutuoti įvairiais klausimais ir pan. Būtent idėjų sąveika leidžia išryškinti ir pasirinkti geriausią variantą bei optimalų rezultatą. Todėl žodžio laisvę galima laikyti priemone siekti kitų visuomenės gerovių, jos dėka užtikrinama nauda tiek atskiram individui, tiek visuomenei.

3. Žodžio laisvė sudaro laisvę politiniams debatams, be kurių neįsivaizduojama demokratija. Naudodamasis žodžio laisve kiekvienas asmuo gali išsakyti savo nuomonę įvairiais politiniais klausimais, palaikyti vieną ar kitą politinę srovę ir realizuoti savo politines teises bei laisves. Šiuo atveju žodžio laisvė tarnauja kaip viena esminių priemonių, užtikrinančių demokratinę šalies santvarką.
4. Žodžio laisvė padeda visoms meno ir mokslo išraiškoms.

D.Feldmano nuomone, žodžio laisvės svarbą įrodančios priežastys yra paremtos tokiomis vertybėmis: asmens individualumu bei jo autonomija, tiesa ir demokratija.

Kad ir kokia būtų svarbi žodžio laisvė, negalima teigti, kad ji yra absoliuti. Žodžio laisvės ribos dažnai priklauso nuo konkrečių istorinių šalies gyvenimo sąlygų, todėl ne visose šalyse jos yra vienodos. Atskirose šalyse žodžio laisvė yra suprantama skirtingai. Pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose, istorinėje laisvo žodžio tėvynėje, pagarba žodžio laisvei yra ypatingai didelė. Čia saviraiškos laisvė apima nemažai asmeninių teisių, kurių kiekviena yra esminė saviraiškos laisvės sudedamoji dalis. Tačiau net pačiose demokratiškiausiose šalyse yra tam tikros žodžio laisvės ribos, kurių paisoma, norint apsaugoti svarbesnius visuomenės interesus arba atskirų asmenų teises.

3.4. Spaudos laisvė

Su teise į informaciją yra glaudžiai susijusi ir pamatinė žiniasklaidos vertybė – spaudos laisvė. Spaudos laisvė dažniausiai apibrėžiama kaip teisė reikšti mintis, nuomones ir informaciją spausdinto žodžio pavidalu. Be spaudos laisvės neįmanoma ne tik žurnalistikos misija, bet ir demokratija – laisva žiniasklaida užtikrina demokratinės valstybės egzistavimą.

Spaudos laisvė suteikia garantijas, kad visuomenė gaus maksimalų informacijos bei nuomonių kiekį. Ji taip pat laiduoja individo saviraiškos laisvę. Spaudos laisvė glaudžiai susijusi ir su kitomis demokratijos nuostatomis, pavyzdžiui, Amerikoje laisva spauda garantuoja, jog vyriausybė neišsuks iš demokratijos kelio, o piliečiai bus laisvi.

Konstitucinės teisės žinovas Thomas Cooley dar XIX amžiuje suformulavo ko gero esminį spaudos laisvės apibrėžimą. Jo nuomone, spaudos laisvė reiškia „teisę spausdinti visa, ką kiekvienas iš mūsų užsigeidžia, ir teisę būti apsaugotam nuo bet kokios atsakomybės už tai.“ Bet tuo pačiu jis pridūrė dar vieną sąlygą: „išskyrus tokias publikacijas, kurios šventvagiškais burnojimais, nešvankumu ar dėl skandalingo savo pobūdžio galėtų papiktinti visuomenę; arba dėl melagingumo bei nusikalstamų ketinimų galėtų pakenkti kieno nors visuomeninei padėčiai,

reputacijai, piniginiams interesams ar pažeisti individo teises“ (Cooley, 1988). Spauda kažkada reiškė tik spausdintą žodį, televizijos ir kompiuterinių technologijų amžiuje „spaudos“ sąvoka gerokai išsiplėtė.

Daugelyje atvejų ginčai dėl spaudos laisvės kyla dėl paties žodžio „laisvė“ semantinės reikšmės. Terminas „laisvė“ gali reikšti visišką apribojimų nebuvimą, o terminas „nepriklausomybė“ yra artimesnis Cooley teorijai, nes nepriklausomybė dažniausiai reiškia egzistavimą be apribojimų, išskyrus įstatymo numatytus apribojimus (Dennis, Merrill, 1997). Kai sakome „spaudos nepriklausomybė“, turime galvoje pareigų ir teisių sistemą. Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucijos kūrėjai ne tik suformulavo filosofines maksimas, bet ir stengėsi surasti veiksmingą valdžios sistemą.

Spaudos laisvės idėja, suformuluota Šviečiamąjo amžiaus filosofų ir puoselėta vėliau kitų, neabejotinai skatina visuomenę tobulėti, tačiau realiame gyvenime viskas yra kitaip. Tikrovėje spaudos laisvė yra priversta taikytis su kitomis individo ir visuomenės teisėmis. Tai teisės tyrėjai pavadino susiderinimo procesu, kai vienos grupės ar asmens naudojimas tam tikromis teisėmis leidžia kitai grupei ar individui naudotis tomis pačiomis teisėmis. Visa tai pavirsta sudėtinga, susipynusių teisių, principų, praktikos ir institucijų sistema (Dennis, Merrill, 1997.).

Bet kokia laisvės išraiška pirmiausia siejama su atsakomybe. Neribota ir nevaržoma laisvė yra neįmanoma, laisvė, kuri yra galima, turi ir privalo turėti tam tikras ribas. Todėl naudodamasi spaudos laisve, žiniasklaida ne tik įsipareigoja teikti visuomenei visapusišką informaciją, bet ir prisiima visą atsakomybę už savo veiklą.

Walter'is Lippmann'as (1955) bandė apriboti spaudos laisvės koncepciją, tiksliau, norėjo, kad ją savanoriškai apribotų pats individas (Dennis, Merrill, 1997). Jis teigė, kad, „spauda ir žodis turi būti laisvi tol, kol žiniasklaida prisideda prie visuomeninės minties plėtojimosi“. Lippmann'o nuomone, lojalumo matas yra „pasiryžimas nedvejojant ginti ir saugoti politinių ir visuomeninių teisių sanklodą“. Lippmann'o ir Berns'o nuomone, nelojalūs asmenys patys save atriboja nuo to visuomeninio susitarimo, kuris palaiko viešą diskusiją. Pavyzdžiui, Lippmann'as teigė, kad neegzistuoja teisės (laisvės) griauti liberalią demokratinę valstybę, o Berns'as pažymėjo, jog negalima nevaržyti išdavikiškų kalbų ar raginimų, gimstančių amerikietišku leninų ar hitlerių galvose.

3.5. Informacijos sklaidos teisinis ribojimas

Informacijos sklaida yra ribojama atsižvelgiant į santykį su kitomis teisėmis ir laisvėmis bei būtinus visuomenės poreikius. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 28 straipsnis

teigia, kad asmuo, kuris naudojami savo teisėmis, privalo paisyti ir įstatyme numatytų apribojimų ir nepažeisti kitų žmonių teisių bei laisvių. Demokratinėje visuomenėje bet koks žmogaus teisių ir laisvių varžymas turi būti labai gerai apmąstytas ir teisiškai pagrįstas, nes tai yra labai jautri visuomenės gyvenimo sritis. Konstitucijos 27 ir 28 straipsniai nustato kriterijus, kuriais remiantis priimamas sprendimas riboti informacijos laisvę.

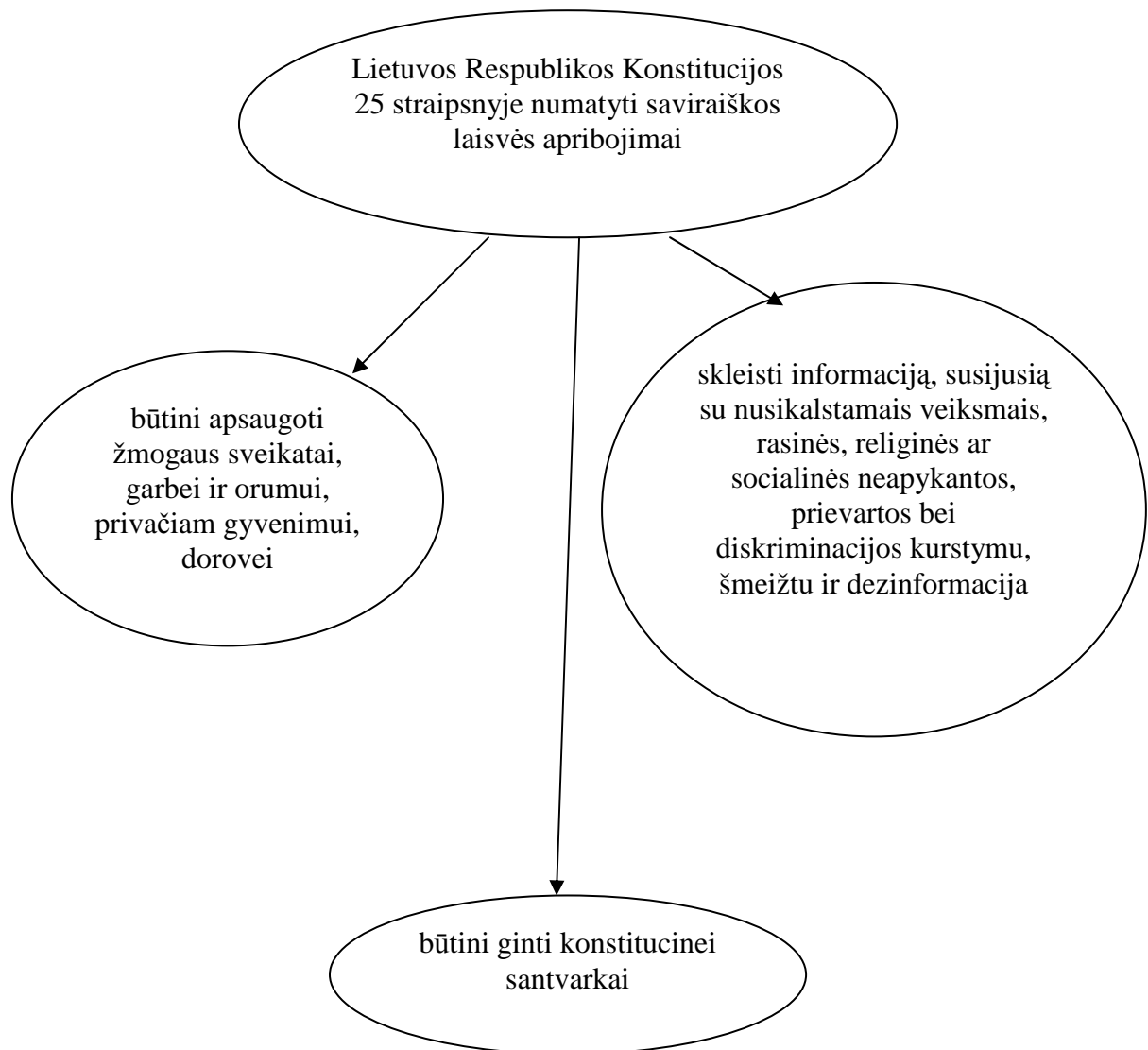
Pagal Lietuvos Visuomenės informavimo įstatymą, viešosios informacijos rengėjai, platintojai ir žurnalistai privalo teikti tikslią ir nešališką informaciją, savo veikloje vadovautis profesinės etikos principais. Informavimo laisvės teise galima naudotis tol, kol nepažeidžiamos kitų žmonių teisė. Įvykus tokiam atvejui, pažeidėjui yra taikoma teisinė atsakomybė.

Žiniasklaidos teisės ekspertės L.Meškauskaitės nuomone, kiekvienas žmogus turi savo pažiūras ir įsitikinimus, o nevaržoma galimybė juos reikšti yra elementari prielaida jam bendrauti su kitais žmonėmis. Tik laisvai keičiantis informacija individui atsiveria galimybė plėsti savo žinias, ugdyti pasaulėžiūrą, tobulėti kaip asmenybei. Laisvas ir visuotinis keitimasis informacija, nevaržomas jos skleidimas yra ypač svarbus demokratinių procesų veiksnys, užtikrinantis ne tik individualios nuomonės, subjektyvių įsitikinimų, bei ir grupinių pažiūrų, įskaitant ir politines, bei visos tautos valios formavimą. Būtent dėl to informacijos laisvė yra pamatinis pliuralistinės demokratijos elementas. Informacijos laisvė reiškia ne tik teisę informuoti, t.y. skleisti informaciją, bet ir teisę gauti informaciją. Neteisingą informaciją, t.y. dezinformaciją valstybių įstatymai draudžia. Taigi informacijai pirmiausia taikytinas tiesos reikalavimas (Meškauskaitė, 2004).

Gana dažnai pasitaiko konfliktų, kai susikerta žmogaus teisės ir visuomenės interesas. Siekiant išspręsti šią dilemą, yra taikomas skirtingų interesų suderinamumo principas ir bandoma išlaikyti abiejų pusių interesų pusiausvyrą. Vienas iš problemos sprendimo būdų yra žmogaus teisių ir laisvių ribojimas.

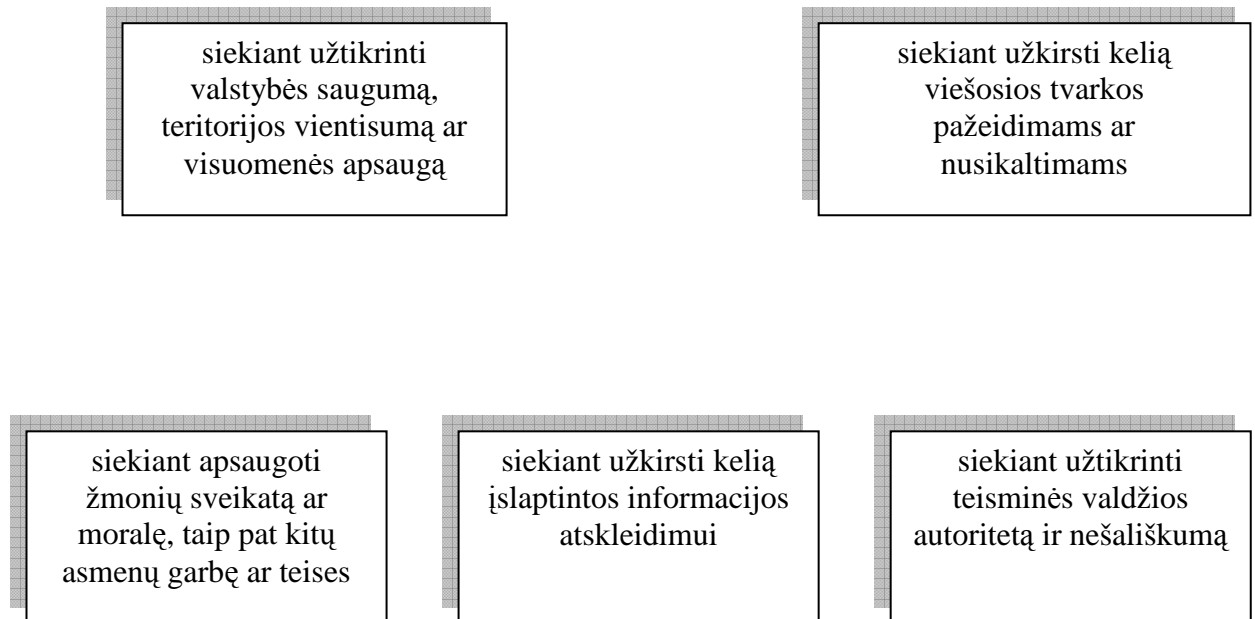
Lietuvos Konstitucijos 25 straipsnis apibrėžtos trys saviraiškos laisvės apribojimų grupės:

1. apribojimai, reikalingi užtikrinti asmens sveikatos, garbės ir orumo apsaugą, taip pat privatumą ir dorovę
2. apribojimai, būtini konstitucinės santvarkos gynimui
3. apribojimai, kuriais siekiama uždrausti informaciją, nesuderinama su nusikalstamais veiksmais, rasinės, religinės ar socialinės neapykantos, prievartos bei diskriminacijos kurstymu, šmeižtu ir dezinformacija (žr. **1 pav.**) (Meškauskaitė, 2004)

1 pav. Konstitucijos 25 straipsnyje numatyti saviraiškos laisvės apribojimai

Pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnį galimybė riboti saviraiškos laisvę atsiranda tik laikantis šių sąlygų: jeigu toks ribojimas yra teisėtas, t.y. numatytas įstatymo, ir būtinai reikalingas demokratinėje visuomenėje, siekiant apsaugoti vieną ar kelis šio straipsnio antrojoje dalyje numatytas vertybes. Konvencijos 10 straipsnio antrojoje dalyje tokių apribojimų grupių yra daugiau (žr. **2 pav.**) (Meškauskaitė, 2004).

2 pav. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnio antrojoje dalyje numatyti saviraiškos laisvės apribojimai

Jei konfliktas iškyla tarp lygiaverčių teisinių vertybių, tai šiuo atveju neturėtų nukentėti jų pusiausvyra, nes Konstitucijoje laisvės ribojimo mastas nėra apibrėžtas. Tai reiškia, kad pasirinkti ir nustatyti ribojimo apimtį yra neabejotina įstatymų leidėjo prerogatyva, kuri negali būti deleguota kitoms institucijoms, tarkim, žurnalistų savireguliacijos organams, Vyriausybei ir pan. (Meškauskaitė. 2004).

Palyginti su Konvencija, mūsų šalies Konstitucija tiesiogiai nenumato tokių šių teisių ribojimo pagrindų kaip būtinumo apsaugoti žmonių moralę bei garantuoti teisminės valdžios autoritetą ir nešališkumą. Tačiau tai nereiškia, kad šios vertybės neturėtų būti ginamos, remiantis Konstitucijos kaip vientiso teisės akto doktrina.

Saviraiškos laisvės koncepcija, įtvirtinta Konstitucijos 25 straipsnyje ir Konvencijos 10 straipsnyje, iš esmės sutampa. Tačiau, vertinant valstybės galimybes tam tikrais atvejais riboti žmogaus įsitikinimų laisvę bei informacijos gavimą ir skelbimą, mūsų šalies Konstitucija numato žymiai mažiau tokio ribojimo pagrindų.

Iš Konstitucijos 25 straipsnio trečiosios dalies nuostatų išplaukia, kad įsitikinimų ir informacijos laisvės ribojimas visada turi būti suvokiamas kaip išimtinė priemonė. Taigi informacijos laisvės ribojimas yra daugiau išimtis negu taisyklė (Meškauskaitė, 2004).

3.6. Teisinio reguliavimo privalumai bei trūkumai

Laisvės sampratos teoretikas Izaokas Berlinas (Isaiah Berlin. 1967) savo esė „Dvi laisvės sampratos“ teigia, jog egzistuoja dvi laisvės sampratos: viena (negatyvioji) apima išorės trukdžių nebuvimą daryti tai, ko trokštame, kita (pozityvioji) akcentuoja savęs kontroliavimą, konkuruojant vidiniams „žemesniajam“ (vedamam aistros) ir „aukštesniajam“ (besivadovaujančiam logika) būviams. Šis formuluočių skirtumas atspindi ir du galimu požiūrius į žiniasklaidos reguliavimą. Pirmu atveju įstatymų leidėjas nustato visuomenės informavimo priemonėms leidžiamas ribas bei atitinkamai griežtai apibrėžia teises sankcijas už nustatytą įpareigojimų nevykdymą. Antras metodas remiasi prielaida, jog visuomenėje veikia „nematomos rankos“, padedančios maksimaliai efektyviai sutvarkyti šią gyvenimo sritį. Bet kuriuo atveju, valstybės kišimasis į žiniasklaidos veiklą yra neišvengiamas. Tokiu būdu yra užtikrinamas visuomenei svarbių vertybių saugumas bei sukuriama veiksminga teisinė sistema.

Visuomenės informavimo teisinio reglamentavimo procese dalyvauja daugelis suinteresuotų šalių – tiek žiniasklaidos priemonės, tiek pavieniai žurnalistai, tiek savitvarkos, valstybinės institucijos, specialios priežiūros tarnybos, nevyriausybinės organizacijos.

Valstybės teisinis informacijos sklaidos reguliavimas sukuria tam tikrą „atsvarų“ sistemą, kurios veikia kaip konkretūs saugikliai (pavyzdžiui, neskelbtinos informacijos pasirodymas), o taip pat numato ir konkrečias priemones, kurias galima taikyti nustačius teisinius pažeidimus. Teisinio mechanizmo efektyvumą galima patikrinti, atsižvelgiant į tai, ar jis apskritai veikia. Pavyzdžiui, Žurnalistų etikos inspektoriaus institutas dabartiniame Lietuvos Visuomenės informavimo įstatyme nesuteikia jam pakankamai teisių taikant teisinę atsakomybę, todėl atitinkamos pareigos tampa tik deklaratyviomis nuostatomis – žurnalistinės etikos normos akivaizdžiai ignoruojamos daugelyje žiniasklaidos priemonių (Ulevičius, 2005).

Teisinio reguliavimo pagalba taip pat yra sukuriama teisinių normų visuma ir suklasifikuojamos jos atskiros sudėtinės dalys. Realiame gyvenime yra svarbus ne tik sampratų apibrėžimas, bet ir konkrečių teisių bei pareigų įvardijimas. Pavyzdžiui, Lietuvoje teisinė žurnalisto statuso sąvoka sudaro papildomų kliūčių įgyvendinant asmens teisę į socialines garantijas, todėl norint išspręsti šią problemą, būtina įvesti korektyvas Visuomenės informavimo įstatyme.

Bet koks teisės aktas dėl teisėkūros proceso trukmės iš esmės yra pasmerktas tapti pasenusiu nuo pat jo priėmimo momento, todėl bet kokiam formaliam reguliavimui gresia nuolatinis atotrūkis nuo realybės dėl jos nuolat besikeičiančios aplinkos. Pavyzdžiui, elektroninėje erdvėje neįmanoma efektyvi turinio policinė kontrolė – statiško interneto turinio praktiškai nebelikę, absoliuti dauguma interneto svetainių „turinį“ kuria „gyvai“, o naujausios – ir adaptuodamos konkrečiam atpažintam vartotojui. Šis teisinio mechanizmo silpnumas elektroninėje erdvėje pateikia dar vieną vertinimo kriterijų – kaip sukurtas teisinis mechanizmas veikia procesinių teisės normų apimtyje, kokia teisių bei pareigų užtikrinimo procedūra ir kiek ją paprasta naudotis (Ulevičius, 2005).

3.7. Žmogaus garbės ir orumo pažeidimai

Žmogaus teisių pažeidimai yra viena iš opiausių visuomenės informavimo problemų. Dažniausiai pasitaikantis žmogaus teisių pažeidimas žiniasklaidoje – žmogaus garbės ir orumo žeminimas, pasitelkiant dezinformaciją. Neigiamus padarinius sukelia ir platinimas žinių apie privatų žmogaus gyvenimą. Tai gali būti informacija apie žmogaus sveikatą, asmeninį turtą, šeimyninį gyvenimą ir kt. Akivaizdžiai žalinga yra tendencija paviešinti nusikaltimų, ypač seksualinių, aukų vardus.

Dažnai žiniasklaidoje pažeidžiama nekaltumo prezumpcijos. Pagal Lietuvos Respublikos konstituciją asmenį kaltu pripažinti gali tik teismas savo įsiteisėjusiu sprendimu ar nuosprendžiu, tačiau žurnalistai dažnokai tai linkę ignoruoti.

Pastaraisiais metais išryškėjo dar viena tendencija, kai pažeidžiamos ne tik atskiro žmogaus teisės, bet įžeidžiai ar su pasityčiojimu kalbama apie atskirą tautą ar tautinę mažumą, šitaip kurstant tautinę nesantaiką ir neapykantą. „Lietuvos aidas“ 2001 metais išspausdino net kelis straipsnius, kuriuose už lietuvių tautos genocidą ir kitus sunkius jai padarytus nusikaltimus buvo apkaltinti Lietuvoje gyvenantys žydai. Be jokių įrodymų tose publikacijose teigiam, kad žydai rengia pasaulinį sąmokslą, stengdamiesi užimti strategines pozicijas pasaulio šalių valdžioje, ekonomikoje ir žiniasklaidoje (Tapinas, 2001). Analogišku puikiu pavyzdžiu galėtų būti ir rezonansą sukėlęs visuomenėje „Respublikoje“ spausdinamas ciklas antisemitinių ir su seksualinėmis mažumomis susijusių rašinių.

Žiniasklaidoje pažeistas žmogaus teises pagal įstatymus yra įpareigtos ginti žiniasklaidos savitvarkos institucijos ir teismai.

Kaip rodo pastarųjų metų analizė, žurnalistų ir leidėjų etikos komisija per metus gauna ir išnagrinėja 150-170 skundų, kuriuose žmonės teigia, kad pažeisdami savo profesinę etiką

žurnalistai pažeidžia ir jų teises – privataus gyvenimo apsaugą, jų garbę ir orumą bei kt. Žurnalistų etikos inspektoriaus institucija per metus išnagrinėja 80-90 skundų, taigi abi šios minėtos institucijos per metus išnagrinėja netoli 300 žmonių skundų (Tapinas, 2001). Pateikta lentelė klasifikuoja pažeidimų rūšis ir nurodo kiekybinę pokyčių išraišką.

1 lentelė

Visuomenės informavimo įstatymo pažeidimai žiniasklaidos priemonėse

Pažeidimas	Pareikšta įspėjimų 2005	Pareikšta įspėjimų 2004
Garbės ir orumo, nekaltumo prezumpcijos pažeidimas	13	11
Teisės į privatų gyvenimą pažeidimas	12	7
Atsakymo teisės pažeidimas	6	6
Nuomonių įvairovės užtikrinimo pažeidimas	4	9

Šaltinis: Šaltinis: Jackevičius, M. Žurnalistų etikos normos galioja ne visiems. // Žurnalistų žinios. 2005, Nr. 12.

Skundus dėl pažeidimų pateikiantys asmenys ne visada gali sulaukti norimo rezultato, nes nei Žurnalistų etikos inspektorius, nei Žurnalistų ir leidėjų etikos komisija nedisponuoja reikiamas teisiniais įgaliojimais ir negali efektyviai išspręsti problemas.

Jeigu visuomenės informavimo priemonė ne syki ir grubiai pažeidė žmogaus teises, pagal įstatymą etikos komisija gali tokį leidinį priskirti smurtinių leidinių kategorijai, nes jis praktikuoja psichologinį smurtą. Tai yra gana griežta nuobauda, nes toks leidinys ne tik praranda visas mokesčių lengvatas, bet yra smarkiai apribojamas jo platinimas, dėl ko leidinys patiria žymių finansinių nuostolių. 1996-2000 metais žurnalistų ir leidėjų etikos komisija prie smurtinių visuomenės informavimo priemonių priskyrė laikraščius „Europa“, „Naujoji Europa“, „Vilniaus laikraštis“, „Akistata“ ir kitus (Tapinas, 2001).

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senatas 1998 metais priėmė nutarimą dėl garbės ir orumo gynimo bylų. Jame pateikta ir tokių bylų dinamika. Taigi 1995 metais Lietuvos teismuose buvo nagrinėjamos 456 žiniasklaidai iškeltos bylos dėl žmogaus garbės ir orumo pažeidimų. 1996 m. šis skaičius išaugo iki 510 pažeidimų, 1997 - 641, 1998 – 675, o 2000 ir 2001 bylų skaičius jau viršijo 800 (Tapinas, 2001).

Pateiktoje lentelėje galime stebėti, koks yra iškeltų bylų nagrinėjimo rezultatyvumas.

2 lentelė

Civilinės bylos teismuose dėl žiniasklaidos priemonių galimų pažeidimų 2005 metais

	Apylinkės teismas		Apygardos teismas		Apeliacinis teismas	
	Išnagrinėta	Nagrinėjama	Išnagrinėta	Nagrinėjama	Išnagrinėta	Nagrinėjama
Asmens garbė ir orumas	41	24	15	4	2	0
Juridinio asmens reputacija	8	5	2	0	1	0
Teisė į privatų gyvenimą	0	0	1	0	0	0
Teisė į atvaizdą	0	1	0	1	1	0
Kitos asmeninės neturtinės teisės	2	1	2	2	0	0
Autorių ir gretutinės teisės	4	0	2	0	3	0
Prekių ir paslaugų ženklai			0	2	1	0

Šaltinis: Jackevičius, M. Žurnalistų etikos normos galioja ne visiems. // Žurnalistų žinios. 2005, Nr. 12.

3.8. Teisės į privatumą pažeidimai

Lietuvos įstatymuose yra nustatyta, kad asmens privatus gyvenimas yra neliečiamas, o informacija apie jo gyvenimą privaloma skelbti tik jam sutikus. Tačiau jei žmogus yra žinomas, tapęs viešu asmeniu dėl savo einamųjų pareigų ar padėties visuomenėje, jo gyvenimas gali būti išviešintas, tačiau negalima sakyti, kad viešojo asmens privatumas visiškai išnyksta. Apie jį gali būti skelbiama tokia informacija, kuri atitiktų teisėtą ir pagrįstą visuomenės interesą ją žinoti.

Pagrįstumas vertinamas pagal informacijos turinį bei protingumo kriterijų. Ginant teisę į privatumą, atsakomybę užtraukia pats įsibrovimas į asmens privataus gyvenimo erdvę, todėl neturi reikšmės, ar paskleista informacija atitinka tikrovę (Norkūnas, 2001).

Dažnai viešumo ir privatumo ribų nustatymas būna problematiškas. Teismų praktikoje įsivyravusi nuostata, jog neviešinamas tokia informacija, kurios protingas ir normalus žmogus nenorėtų paskelbti viešai. Paprastai yra pripažįstama, kad tai, kas yra atliekama viešai, nėra privatu. Įdomūs yra teisminės praktikos suformuoti principai, pavyzdžiui, Italijoje. Čia

vadovaujamosi principu, kad publikacija turi būti siekiama nešališkai informuoti visuomenę. Jei tokio tikslo siekiama, tai spaudos laisvė turi būti ginama labiau negu privatumas.

Kitas principas yra tas, kad privataus gyvenimo faktai turi būti pateikiami tiksliai ir nepagražinti. Jeigu taip elgiamasi, tai tada irgi yra ginama spaudos laisvė. Jei privati informacija pateikta iškreiptai, tai labiau bus ginamas privatumas. Jei informacija apie privatų gyvenimą yra surinkta ar pavišinta pažeidžiant įstatymus, tai irgi labiau ginamas privatumas (Norkūnas, 2001).

3.9. Vaikų ir nepilnamečių teisių gynimas

Kalbant apie neigiamus informacijos laisvės padarinius visuomenėje, negalima nepaminėti labiausiai pažeidžiamos socialinės grupės – vaikų. Dabartiniu metu asmenybės socializaciją šeimoje dažnai papildo ar pakeičia įvairios žiniasklaidos priemonės (pirmiausia vizualinė – televizija, video-, kompiuteriai). Jų poveikis yra ypač svarbus besiformuojančiai asmenybei, kadangi vaikai ir paaugliai, palyginti su suaugusiais, yra daug įtaigesni, neturi susiformavusios vertybių sistemos, sunkiau atskiria demonstruojamą fantazijų pasaulį nuo realybės.

Ekspertų teigimu, smurtinių video žaidimų, kaip ir panašaus pobūdžio televizijos laidų demonstravimas gali padidinti vaikų ir paauglių agresyvumą, formuoti priešiškos realybės sampratą, mažinti jautrumą kitų žmonių išreiškiamai agresijai ir pan. (Valickas, 2003).

Analizuojant informacijos poveikį jauniausiai žiniasklaidos auditorijai, visų pirma reikėtų atsižvelgti į visuomenės informavimo priemonių turinį ir tai, kokią grėsmę jis gali kelti.

Kaip byloja statistiniai tyrimai apie televizijos ir kitų informavimo šaltinių poveikį, įvairios žinių transliacijos, pramoginės laidos gali būti pozityvios, ugdant žmogiškumą ir net auklėjant milžinišką auditoriją, tačiau gali daryti ir akivaizdžią žalą. Vakarų šalyse yra atlikta tūkstančiai tyrimų, parodančių tiesioginį ryšį tarp televizijoje demonstruojamo smurto ir padidėjusio žmonių agresyvumo. Amerikoje netgi vartojama sąvoka „televizinis smurtas“, kurios dėka apibūdinamos visos viešos demonstracijos, teleprogramų veikėjams patiriant fizinę ar moralinę prievartą. Taigi žiniasklaidos kultūros ir jos stygiaus problema, eskaluojant žiaurius ir net sadistinius vaizdus masinei žmonių auditorijai, yra labai rimta.

Suaugusių žmonių pasaulis išties gali tapti pavojingas, jei jame išnyks akivaizdžios gėrio ir blogio ribos. Tad neatsitiktinai daugelio Vakarų kriminalistai yra priversti atkreipti dėmesį į visiškai naujų ir nemotyvuotų žmogžudysčių reiškinį, kai nusikaltėlis staiga įsiveržia į uždara patalpą (vaikų darželį, mokyklą, biurą) ir pradeda šaudyti į taikinius tapusius žmones. 2000 metais vien amerikiečių mokyklose buvo įvykdyta net penki tokie išpuoliai, iš kurių pats žiauriausias – masinė žmogžudystė Columbine High School, kurioje keli paaugliai nušovė dvylika moksleivių,

mokytoją ir nusišovė patys. Kaip vėliau paaiškėjo, šio nusikaltimo scenarijų padiktavo ypatingai žiaurus kompiuterinis žaidimas „Tactics Doom“ (pažodžiui – nuosprendžio, žūties taktika) (Astra, 2001).

Pasaulio žiniasklaida nuolat mirga pranešimais apie vaikų ir paauglių ypač žiauriai įvykdytus nusikaltimus. Kad ir kaip bebūtų keista, tačiau visais šiais atvejais žiauriausius nusikaltimus įvykdę paaugliai buvo pripažinti visiškai sveiki. Ir nepaisant skirtingų tautybių, socialinės padėties, visus juos jungė vienas bendras bruožas – jie labai mėgo žiūrėti kraują stingdančius trilerius ir siaubo filmus, be kita ko, žavėdamiesi negailestingų, žiaurių ir stiprių herojų asmenybėmis.

Kaip teigia ekspertai, psichologiškai šį reiškinį paaiškinti yra nesunku: atsisveikindami su savo vaikyste ir pradėdami savarankiškai vertinti, paaugliai aktyviai ieško artimų kultūrinių idealų. Ir jei jų dėmesys apsiriboja vien televizinio smurto vaizdiniais ir nuolat demonstruojama vampyrų, žudikų, plėšikų, etc. agresija, tai daugelis paauglių susitapatina su žiauriais ekrano herojais. Štai kodėl atsiranda jų agresyvi identifikacija, juk stebint ekraną tai pat yra mokomasi (Astra, 2001).

Lygiai tą patį galima pasakyti apie smurtinius kompiuterinius žaidimus, kuriuos žaidžiant labai greitai atsiranda vidinis žaidėjo susitapatinimas su kompiuteriniu personažu. O jei tai – labai žiaurus herojus ir kompiuteriniame žaidime liejais „multiplikacinis kraujas“ – vaiko ar paauglio sąmonėje virtualus pasaulis tampa realiu pasauliu, kuriame ne tik galima, bet dažnai net būtina žudyti.

Pastarajame dešimtmetyje pasaulyje atlikta daugybė žiniasklaidos tyrimų, kurių duomenys parodė, kad televizinis smurtas sustiprina normalių vaikų nuostatas į agresiją ir konfliktus su tėvais, mokytojais realiame gyvenime. Ir todėl televizijos, kino sistema, kuri neturi jokių savikontrolės institucijų ir kultūros normų – net elementaraus padorumo – yra pavojinga, nes jos produkcija ne tik žaloja vaikų, paauglių psichinę sveikatą, bet ir skurdina, iškreipia jų sielas, bruka žiaurumo, godumo, abejingumo artimui ir totalaus susvetimėjimo nuostatas.

L.Astros nuomone, gausi šiuolaikinių žiniasklaidos tyrimų ir psichologinių stebėjimų medžiaga turėjo labai didelę įtaką reglamentuojant televizinį smurtą tradicinės demokratijos šalyse. Danijoje pagal filmų cenzūros aktą visi viešai demonstruojami filmai turi būti peržiūrėti ir įvertinti, ar jie rodytini vaikams ir jaunimui, Islandijoje, remiantis Smurtinių filmų draudimo aktu, draudžiama gaminti arba įvežti smurtinius filmus, tą patį galima pasakyti ir apie Norvegijos, Suomijos, Švedijos, etc. patirtį reglamentuojant smurtinio ir erotinio pobūdžio leidinius, filmus (Astra, 2001).

Lietuva yra ratifikavusi Europos Konvenciją „TV be sienų“, kuri yra privaloma visoms valstybinėms ir privačioms stotims. Konvencijoje yra deklaruojama, kad visos programos turi išsaugoti pagarbą žmogui ir pagrindinėms žmonių teisėms. Tačiau Lietuvos įstatymuose nenumatyta nei civilinė, nei baudžiamoji atsakomybė už smurto, pornografijos, pedofilijos, prostitucijos ar seksualinės prievartos propagavimą žiniasklaidoje. Juo labiau kad lietuviškame Visuomenės informavimo įstatyme iš viso net nėra apibrėžimo dėl mažamečių apsaugos nuo reklamos bei jų išnaudojimo reklamos tikslais. O Vakarų valstybių teisėtvarkoje tokios atsakomybės esama – pažeidėjai moka didžiules baudas arba jų veikla sustabdoma. Šiuo požiūriu Lietuvoje yra įsivyravusi radikali bei agresyvi masinės kultūros forma, tampanti savotiška žiniasklaidos kultūros erozija ir sykiu konfrontuojanti su giliomis dvasinėmis lietuvių kultūros tradicijomis. (Astra, 2001).

Tačiau neišvengiamai gilėja būtinybė švarinti ir stiprinti istoriškai naujus lietuviškos informacinės kultūros pamatus, nes šiuo metu Lietuva taip pat yra įtraukiama į pasaulinę transnacionalinę komunikacijų sistemą.

Problema yra ištisai labai rimta, nes jei iki šiol televizija buvo suvokiama kaip išskirtinai tam tikros šalies ir jos kultūrinės komunikacijos būdas, kurį kontroliavo valstybė, tai naujųjų – XXI amžiaus informacinių technologijų proveržis suardo šią tvarką ir akivaizdūs faktai byloja apie iškilusius sunkumus: meniškai menkaverčiai ir be galo agresyvūs, net sadistiškai žiaurūs amerikiečių filmai surenka apie 80 % Europos žiūrovų pinigų.

Padidėjusi publikavimo laisvė dar nereiškia, kad pagaliau visiškai išsiskleidžia kultūros ir meno energija, nes ta laisvė, pavirtusi savivale, tik padeda sukومercinti ir vulgarizuoti kultūros kūrinius. Ir todėl agresyvus masinės reklamos įsivyravimas, techniškai nepaprastai galingų informavimo technologijų pajungimas vartotojiškiems ir dažnai agresyviems pramoginiams renginiams – visos šios kultūrinio dekadanso apraiškos ryškiai konfrontuoja su giliomis Europos humanistinės kultūros tradicijomis.

3.10. Žiniasklaidos savireguliacijos problemos

Vienas iš būdų užtikrinti efektyvų teisinį žiniasklaidos funkcionavimą yra visuomenės informavimo priemonių savireguliacijos mechanizmas. Šios sistemos pagalba galima geriausiai apsaugoti spaudos laisvę, kai pati žurnalistų bendruomenė prižiūri narių elgesį ir sprendžia aktualius klausimus.

Tačiau yra pavyzdžių, kai savireguliacijos sistema šalyje yra mažai veiksminga (pavyzdžiui, Vokietijoje), nes žiniasklaidos bendrovės ignoruoja etikos sargų nutarimus, o kai

iškyla aktyvesnis valstybės kišimosi į žiniasklaidos veiklą atvejis, tuomet apeliuojama į tai, kad gresia pavojus spaudos laisvei (Balčytienė, 2005).

Bergeno universiteto tyrėjas L.A.Rosslandas (Balčytienė, 2005), analizuodamas Baltijos valstybių ir Norvegijos žiniasklaidos atskaitomybės sistemą, teigia, jog diegiant savireguliacijos sistemą Baltijos šalyse, daugiausia sunkumų kyla dėl tos priežasties, kad sistema buvo pritaikyta neįsisavinus tautinės tos sistemos subrandinimo kitoje šalyje specifikos. Kaip žinia, lietuvių sistema sukurta švedų žiniasklaidos savireguliacijos pagrindu, o estų sistemai įtakos turėjo suomių ir norvegų patirtis. Mažiausiai instituciškai yra įtvirtinta latvių savireguliacijos sistema – jie turi tik 1992 metais patvirtintą etikos kodeksą, bet ne etikos komisiją.

Kalbėdamas apie sistemos institucionalizavimą, L.A.Rosslandas atskiria du etapus: pačios sistemos įdiegimą ir palaipsnių jos vystymąsi. Kai tautinė sistema pradeda keisti ir tobulinti, tuomet prasideda tikrasis profesinės konsolidacijos etapas.

Romas Sakadolskis mano, kad valstybės kišimasis į žiniasklaidos reikalus būtų ir pavojingas, ir neveiksmingas. Atsakomybę skatina būtent savanoriškas, o ne priverstinis taisyklių paisymas (Sakadolskis, 2006). Bandydamas ieškoti atsakymo į klausimą, ką daryti, kad savarankiška žurnalistinės veiklos priežiūra pradėtų veikti, jis siūlo atkreipti dėmesį į kai kuriuos ydingus Lietuvos žiniasklaidos reiškinius, stabdančius žurnalistikos pažangą.

1. Neskaidrūs žiniasklaidos leidėjų turtiniai santykiai. Jie turi būti viešai paskelbti, kad skaitytojui būtų aišku, kur baigiasi leidėjo ir prasideda redaktoriaus interesai.
2. Nėra stiprios žurnalistų profesinės sąjungos.
3. Kaip dar vieną, jo nuomone, efektyvią priemonę, Sakadolskis siūlo įvesti ombudsmeno sąvoką. Ši žurnalistikos savireguliacijos naujovė jau yra įkūnyta daugelyje pagrindinių JAV ir kitų valstybių leidinių redakcijos.

3.11. Žiniasklaidos teisinis reguliavimas Lietuvoje

Lietuvoje, kaip ir kitose pasaulio valstybėse, žiniasklaida neišvengia teisinių pažeidimų. Siekiant užkirsti kelią tokiems atvejams, įtvirtinta eilė teisinių aktų, reglamentuojančių informacijos sklaidą.

Nors žurnalistika Lietuvoje neturi labai senų ir gilių tradicijų, kaip, pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose, tačiau bandymų reguliuoti visuomenės informavimą būta dar praėjusio šimtmečio pradžioje. Norint geriau įsivaizduoti ir suprasti informacijos sklaidos kontrolės raidą, pateiksime keletą istorinių faktų.

1919 m. priimtasis pirmasis Lietuvos spaudos įstatymas, kuris pakeitė iki tol galiojusius Rusijos spaudos įstatymus. Lietuvos spaudos įstatyme buvo apibrėžiama periodinių leidinių sąvoka – periodiniais leidiniais laikyti laikraščiai, žurnalai, originalių ar verstų raštų rinkiniai, išeinantys tuo pačiu pavadinimu, bet ne rečiau kaip du kartus per metus.

1935 m. Spaudos įstatymas teisiškai įformino spaudos suvaržymus, numatė reikalavimus periodinių leidinių redaktoriams, buvo numatytas amžiaus cenzas. Redaktoriumi galėjo būti Lietuvos pilietis, neteistas, gyvenantis Lietuvoje, mokantis lietuvių kalbą, turintis aukštojo mokslo cenzą ir ne jaunesnis kaip 24 metų amžiaus.

1935 m. Spaudos įstatymas įtvirtino cenzūrą – spaustuvė prieš išleisdama periodinį leidinį, privalėjo jį pateikti apskrities viršininkui, kuris turėjo teisę uždrausti šį leidinį.

1990 m. Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas įtvirtino ne tik visuomenės informavimo priemonių laisvę, bet taip pat pakankamai aiškiai apibrėžė visuomenės informavimo priemonių atsakomybę, kuri išskildavo, pažeidus įstatymo saugomas kitų asmenų teises.

Šis įstatymas nustato viešosios informacijos rinkimo, rengimo, skelbimo ir platinimo tvarką, viešosios informacijos rengėjų, platintojų, jų dalyvių, žurnalistų bei jų veiklą reglamentuojančių institucijų teises, pareigas ir atsakomybę (Matulis, 2005).

Atgavus Lietuvai nepriklausomybę, prasidėjo naujas visuomenės informavimo priemonių gyvavimo etapas.

1996 metais buvo priimtas Visuomenės informavimo įstatymas, reglamentuojantis viešosios informacijos sklaidą. Jis sudaro sąlygas žiniasklaidai pradėti gyventi pagal naujas, demokratiškas teisės normas. Šiame įstatyme yra numatyti atitinkami mechanizmai joms įgyvendinti.

ES ekspertų nuomone – tai vienas pažangiausių žiniasklaidą reglamentuojančių įstatymų Europoje. JAV lietuviškasis įstatymas įrašytas į taip vadinamąją „Žaliąją knygą“. Žiniasklaidos laisvės ir žmogaus laisvių pasaulyje tyrimo centro „Freedom House“ ekspertai, 2000 m. atlikę įstatymo ekspertizę, pateikė oficialią išvadą, kad Lietuvos Respublikos Visuomenės informavimo įstatymas yra vienas demokratiškiausių Rytų ir Centrinėje Europoje (Šukys, 2004).

Tačiau besikeičiantis gyvenimas atneša naujas realijas ir naujas problemas, kurios reikalauja teisinio reguliavimo. Nuo jo priėmimo dienos Visuomenės informavimo įstatymas nuolat buvo aptarinėjamas, keičiamas net 19 kartų (vidutiniškai du kartus per metus).

2006 m. balandžio 13 d. priimtas nutarimas, kuriuo numatoma svarstyti naujus Visuomenės informavimo įstatymo pakeitimus. Čia pagrindiniai akcentai yra:

- naujų sąvokų įtraukimas

- atskirų dokumento dalių (tokių kaip „Viešosios informacijos rengėjų, platintojų bei jų dalyvių, žurnalistų teisinis statusas ir veiklos sąlygos“, „Viešosios informacijos rengėjų ir platintojų veiklos reglamentavimo ir savitvarkos institucijos“ bei „Atsakomybės už visuomenės informavimą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimus ir jos įgyvendinimo tvarka“) papildymas ir koregavimas
- pasiūlymas papildyti punktą dėl rasistinio ir ksenofobinio pobūdžio veikų, padarytų naudojantis kompiuterinėmis sistemomis
- aptariamoms nuostatom, reglamentuojančios Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo veiklą
- pratęstas skundo nagrinėjimo terminas Žurnalistų ir leidėjų etikos inspektoriaus tarnyboje (iki 30 dienų)

3.12. Žiniasklaidos teisinio reguliavimo aktualios problemos

Lietuvos teisės specialistai ir visuomenės informavimo priemonių atstovai nuolat diskutuoja apie informacijos sklaidos erdvėje iškilusius aktualius klausimus. Žiniasklaidos teisės ekspertė Liudvika Meškauskaitė teigia, kad šios diskusijos yra sudėtingas procesas, nes dažniausiai sprendimus priimti trukdo „trys argumentai, auksinės frazės – „apynasris spaudai“, „cenzūros įvedimas“, „kėsinimasis į žodžio laisvę“. Taip yra todėl, kad žiniasklaidos sfera yra ypač jautri apribojimams. Tačiau dažnos spragos įstatymuose, reglamentuojančiuose visuomenės informavimo priemones ir aibė teisinių pažeidimų priverčia ne kartą sugrįžti prie iškeltos problemos (Meškauskaitė, 2001).

Vienas iš aktualių žiniasklaidai dalykų yra naujų informacinių technologijų plėtros klausimas. Čia eina kalba tiek apie skaitmeninių technologijų teisinio reguliavimo aspektus, tiek apie internetą. Pasak L.Meškauskaitės, informacinių technologijų plėtrą teisinis reguliavimas gali paveikti skirtingai: gali arba skatinti, arba stabdyti. Visgi teisinė bazė turėtų daugiau skatinti informacinių technologijų plėtrą, nes prieiga prie interneto yra labai svarbi.

Kadangi internetas neturi geografinių sienų, todėl vien nacionaliniai įstatymai šios informavimo priemonės nepajėgūs reglamentuoti. Ekspertų nuomone, šiame kontekste yra svarbus tarptautinių susitarimų vaidmuo, pavyzdžiui, Europos Sąjunga yra sudariusi tam tikrą susitarimą su Jungtinėmis Valstijomis.

Internetas dar apima labai nedidelę dalį žmonių, pasaulio mastu šiandien juo naudojasi tik 5 % Žemės rutulio gyventojų. Tačiau L.Meškauskaitės nuomone, šiomis temomis

visgi kalbėti būtina jau ir Lietuvoje, nes techninis progresas nelaukia. Nors visuomenėje daugelis dar nesuvokia skaitmeninio radijo ir televizijos plėtros mastų, tačiau neužilgo ir Lietuvoje galima bus priiminėti praktiškai neribotus kiekius radijo ir televizijos programų, kurios iš esmės nebus ribojamos vadinamųjų ribotų nacionalinių resursų, dažnių. Todėl neabejotinai gali iškilti naujos žiniasklaidos teisinio reguliavimo problemos, kurias spręsti Lietuva dar nebus pasiruošusi (Meškauskaitė, 2001).

IŠVADOS

1. Šiuolaikinio pasaulio vystymuisi lemiamą įtaką daro informacija, susikuria informacinės visuomenės sąvoka.
2. Globalizacijos kontekste įvyksta žiniasklaidos sistemų konvergencija. Ji nusakoma technologiniu, ekonominiu, profesiniu, erdvinio bei kultūriniu kriterijais.
3. Žiniasklaidos veiklą ir turinį apsprendžia rinkos ekonomikos dėsniai. Žurnalistikos misiją vis daugiau nustumia į šoną komerciniai visuomenės informavimo interesai.
4. Demokratiame pasaulyje žiniasklaida yra laisva nuo politinės cenzūros, tačiau jos veiklą kontroliuoja verslo korporacijos.
5. Keičiasi žurnalistikos vertybinės orientacijos, žurnalistika iš pilietinės virsta „rinkos žurnalistika“.
6. Žiniasklaidos teisiniu reglamentavimu siekiama apsaugoti visuomenę nuo neigiamos informacijos ir užtikrinti žmogaus teisių apsaugą.

BIBLIOGRAFIJA

1. ASTRA, L. Vaikų ir jaunimo teisių apsauga žiniasklaidoje. // Žmogaus teisių apsauga ir žiniasklaida. Konferencijos medžiaga. LR Seimas, 2001 m. birželio 6 d. P.27.
2. BALČYTIENĖ, A. Reklama ir informacija žiniasklaidoje: susieti ar nepriklausomi? // Visuomenės informavimo įstatyme įtvirtintų laisvių, teisių ir pareigų derinimas naujų technologijų amžiuje. Tarptautinė konferencija. Vilnius, 2005.
3. BARRON, I and CURNOW, R. (1979) *The Future with Microelectronics: Forecasting the Effects of Information Technology*. Pinter.
4. BAUDRILLARD, J. (1983) *In the Shadow of the Silent Majorities, or, The End of the Social and Other Essays*. Translated by Paul Foss, John Johnson and Paul Patton. New York:Semiotext(e).
5. BIRMMONTIENĖ, T. *Teisė į informaciją*.// Lietuvos teisės universitetas. Vilnius, 2001.
6. CASTELLS, M. (1996) *The Rise of the Network Society*. Vol. 1 of *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Blackwell.
7. CASTELLS, M. (1996-1998) *The Information Age: Economy, Society and Culture*, 3 volumes. Oxford: Blackwell.
8. COYNE, D. (1997) *The Weightless Economy*. Oxford: Capstone.
9. COOLY, T. *A Treatise on Constitutional Limitation*. 2nd ed. Chicago: Callaghan,1988.Vol.2.
10. DENNIS, E.E., MERRILL, J.C. *Pokalbiai apie žurnalistiką* Vilnius.VU, 1997.
11. DENZIN K., N. *The Seventh Moment: Qualitative Inquiry into the Practices of More Radical Consumer Research* // *Journal of Consumer Research*. 2001, vol. 28 (2),
12. DERTOUZOS, M.L. (1997) *What Will Be: How the New World of Information Will Change Our Lives*. Piaktus.
13. DRUCKER, P. F. (1993) *Post-Capitalist Society*, New York: HarperCollins.
14. DUVAL, J. *Les censures de l'economie* // *Dossiers de l'audiovisuel*. Paris: INA, 2002. Nr. 106.
15. FELDMAN, D. *Civil Liberties and Human rights in England and Wales*. Clanderon press, Oxford. 1993.
16. FISKE, J. *Understanding Popular Culture*. London and New York: Routledge, 2001. P. 26.
17. ISAIAH, B. *Two Concepts of Liberty*. Washington, 1967.
18. ELLUD, J.. *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. New York: Vintage Books, 1973.

19. JARAŠIŪNAS, E. Informacijos laisvės apsaugos problemos Konstitucinio Teismo praktikoje // *Jurisprudencija*. 1998. T.9(1).
20. JONCHER, C. (1999) *Wired Life*. New York: Bantam.
21. JUODYTĖ, A. „Mano darbas liūdnas, todėl kad ciniškas“. // *Žurnalistų žinios*, 2005, Nr. 12.
22. KAPUCHINSKI, R. Censure nouvelles, subtiles manipulations // *Le Monde diplomatique*, out 1999.
23. KELIUOTIS, J. *Žurnalistikos paskaitos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. 2000.
24. LAUČIUS, V. Verslas, žiniasklaida ir politika. [interaktyvus] „Omni.lt“ 2001-2005. [žiūrėta 2005 m. gruodžio 18 d.] Prieiga per internetą:
[http://www.omni.lt/?i\\$9359_70693\\$z_327312](http://www.omni.lt/?i9359_70693z_327312)
25. LEADBEATER, C. (1999, p.18) *Living on Thin Air: The New Economy*. Viking.
26. MACHLUP, F. (1962) *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
27. MATULIS, A. Interneto žiniasklaidos teisinis reguliavimas. // *Visuomenės informavimo įstatyme įtvirtintų laisvių, teisių ir pareigų derinimas naujų technologijų amžiuje*. Tarptautinė konferencija. Vilnius, 2005.
28. MEŠKAUSKAITĖ, L. *Žiniasklaidos teisė*. Vilnius, 2004.
29. MULGAN, G. (1991) *Communication and Control: Networks and the New Economies of Communication*. Cambridge: Polity.
30. NORKŪNAS, A. Asmeninių teisių gynimo aspektai pagal Lietuvos įstatymus (pagal naująjį Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą)“ // *Žmogaus teisių apsauga ir žiniasklaida*. Konferencijos medžiaga. LR Seimas, 2001 m. birželio 6 d.
31. PEČIULIS, Ž. *Žiniasklaida demokratinėje visuomenėje: cenzūros metamorfozės*. // *Politologija*. 2003/4 (32).
32. PORAT M. (1978) „Communication Policy in an Information Society“, in Robinson, G. O. (ed)
33. PURICKIS, J. *Žurnalistų profesija*. Kaunas, 1933.
34. REICH, R. B. (2001) *The Future of Success*. Heinemann.
35. RIMKUTĖ, J. VOLOSCHUK, I. *Žvilgsnis į informacinę visuomenę: anapus technologijų ir prieigos prie jų*. Socialinė atskirtis. // *Pranešimas apie socialinę žmogaus raidą Lietuvoje 2002-2003*. Vilnius, 2003.
36. RUBAVIČIUS, V. *Rinka, visuomenės informavimo priemonės ir politika* // *Politika kaip komunikacinis žaidimas*. Vilnius, 2005.

37. SAKADOLSKIS, R. Keletas pastebėjimų dėl žiniasklaidos savireguliacijos Lietuvoje. // Laisvas laikraštis. 2006, Nr.1.
38. SCHILLER, H. (1989b). „Communication in the Age of the Fortune 500: An Interview with Herbert Schiller“, Afterimage, November.
39. SCHILLER, H. I. (1990a) „Democratic Illusions: An Interview with Herbert Schiller“, Multinational Monitor, 11 (6) June
40. SURYA, M. De L'Argent: la ruine de la politique. Paris: Manuels Payot, 2000.
41. ŠUKYS, R. Socialinis dialogas tarp darbdavių Lietuvoje. // Visuomenės informavimo įstatyme įtvirtintų laisvių, teisių ir pareigų derinimas naujų technologijų amžiuje. Tarptautinė konferencija. Vilnius, 2005.
42. TAPINAS, L. Žiniasklaidos bylos Lietuvos teismuose ir Strasbūre. // // Žmogaus teisių apsauga ir žiniasklaida. Konferencijos medžiaga. LR Seimas, 2001 m. birželio 6 d.
43. TOMLINSON, J. 1991. Cultural Imperialism: A Critical Introduction. Pinter.
44. ULEVIČIUS, L. Reguluoti ar nereguluoti žiniasklaidą internete? Privalumai ir trūkumai. // Visuomenės informavimo įstatyme įtvirtintų laisvių, teisių ir pareigų derinimas naujų technologijų amžiuje. Tarptautinė konferencija. Vilnius, 2005.
45. URRY, J. (2000) Sociology beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century. Routledge.
46. WEBSTER, F. Informacinės visuomenės teorijos. Poligrafija ir informatika. 2006.

FREEDOM AND CONTROL PROBLEM IN AN INFORMATION SOCIETY

Andželika Baranauskaitė

Summary

In our days information makes a big influence to all world changes. Globalisation helps media to provide with information all spheres of human life.

In civilized world free market plays the main role. Media has become a kind of business, too. That means there are significant transformation in media content. Being a part of business, press and audiovisual companies propagates much destructive information, which affects human rights.

There are discussed in this article about the influence of political and economical groups for the media. There is analyzed the ways how society can be protected from destructive information.

Prohibition and limitation can be useful to block free circulation of information. It could be possible to limit violation by the law and pressmen self-regulation mechanisms.